
The Process of Development of Communication Literacy in Schools of the Islamic Republic of Iran

*By: Hassan Dorosti, M.A. *, Shahram Ranjdoost, Ph.D. [✉]
& Ali Imanzadeh, Ph.D. ***

Abstract:

This study was conducted as an interpretive research paradigm through grounded theory method to provide a model for teaching analytical literacy in Iran. Data was collected by Semi-structured interview technique from experts and professors of educational sciences and curriculum planning whom selected by purposeful sampling way. The research data were analyzed by open coding method from which were extracted conceptual, main and macro categories. Finally, the model of communication literacy training was provided; including causal, structural, intervening factors, as well as the necessary strategies for communication literacy training and the consequences of implementing the correct training system. The main category includes teaching general topics, training and observation, which can be used to design, develop and implement a communication literacy training program. After analyzing the findings, these factors were identified: Family cultural conditions, reading and storytelling in the family, reading poetry to family and classmates, avoiding the consequences of unipolar education, organizing information, psychological skills, semantics, emotions, attitudes, role expectations, non-verbal messages, verbal messages, face-to-face messages, In-person messages, voice and text messages for causal factors; subculture of country, province and city, country education system, family culture, communication network for structural factors; complexity of communication components, inherited traits such as intelligence, cultural background, physical characteristics and psychological skills for intervening factors.

Keywords: *Communication Literacy, Iranian Education, Grounded Theory, Development Process*

---

* Curriculum Planning

✉ Associate Prof. In Curriculum Planning, Islamic Azad University, Marand, Iran
Email: dr.ranjdoost@gmail.com

** Associate Prof. In Education Sciences, University of Tabriz, Iran

فرایند شکل‌گیری سواد ارتباطی در مدارس جمهوری اسلامی ایران

حسن درستی*، شهرام رنج‌دوست ✉، علی ایمان‌زاده**

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی فرایند شکل‌گیری سواد ارتباطی در مدارس جمهوری اسلامی ایران به انجام رسیده است. این مطالعه حاضر با استفاده از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد به ارائه الگویی برای آموزش سواد تحلیلی در ایران پرداخته، از حیث پارادایم‌های غالب پژوهش، در گروه تفسیری قرار می‌گیرد. برای جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز، از فن مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. مصاحبه‌شوندگان این پژوهش را متخصصان و استادان علوم تربیتی و برنامه‌ریزی درسی تشکیل داده‌اند. داده‌های پژوهش به روش کدگذاری باز که مختص رویکرد زمینه‌ای است مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و مقولات مفهومی، اصلی و کلان استخراج شده‌اند. در نهایت نیز الگوی آموزش سواد ارتباطی، شامل عوامل علی، ساختاری، مداخله‌گر و همچنین راهبردهای لازم جهت آموزش سواد ارتباطی و پیامدهای اجرای نظام صحیح آموزش سواد ارتباطی ارائه شده است. با توجه به نتایج پژوهش، مقوله اصلی شامل آموزش سرفصل‌های کلی، آموزش و مشاهده است که به منظور طرح، تدوین و اجرای برنامه آموزش سواد ارتباطی در ایران می‌توان از آن بهره برد. در زمینه عوامل علی (شرایط فرهنگی خانواده، کتابخوانی و قصه‌گویی در خانواده، شعرخوانی در جمع خانواده و همکلاسی‌ها، اجتناب از مواجهه با پیامدهای آموزش تک‌قطبی، سازماندهی اطلاعات، مهارت‌های روانی، معناشناسی، هیجان‌ها، نگرش‌ها، انتظارات نقش، پیام‌های غیرکلامی، پیام‌های کلامی، پیام‌های حضوری، پیام‌های غیرحضوری، پیام‌های گفتاری و نوشتاری) در زمینه عوامل ساختاری (خرده‌فرهنگ کشور-استان-شهر، نظام آموزشی کشور، فرهنگ خانواده، شبکه ارتباطی) و در زمینه عوامل مداخله‌گر (پیچیدگی مؤلفه‌های ارتباطی، ویژگی‌های ارثی از قبیل هوش، شرایط فرهنگی خانوار، ویژگی‌های جسمی و مهارت‌های روانی) شناسایی شدند.

کلیدواژه‌ها: سواد ارتباطی، آموزش و پرورش ایران، گراند تئوری، فرایند شکل‌گیری

* دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

✉ نویسنده مسئول: دکتری برنامه‌ریزی درسی، دانشیار گروه برنامه‌ریزی درسی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران

Email: dr.ranjdoust@gmail.com

** دکتری علوم تربیتی، دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۱/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱/۳۰

مقدمه

آموزش و پرورش وظیفه گسترده‌ای برای کمک به دانش‌آموزان خود در امر سوادآموزی دارد. دانش‌آموزان باید بتوانند به خوبی صحبت کنند، به سخن دیگران به طور مؤثر گوش دهند، با ذوق و روحیه مطالعه کنند، آنچه را خوانده‌اند، درک کنند و مهارت‌های خواندن، نوشتن و برقراری ارتباط را همزمان یاد بگیرند (موتی^۱، ۲۰۱۰).

هدف آموزش و پرورش این است که یادگیری دانش‌آموزان از مهارت‌هایی که می‌توانند کسب کنند، فراتر رود. اصطلاح ارتباطات نشان‌دهنده کاربرد واقعی سواد و نیاز به مخاطب و هدف مشخص برای آن است. آموزش و پرورش در تلاش است بر دانش‌آموزانی تأکید کند که به مهارت‌های سوادآموزی در دنیای اطراف خود، هم‌اکنون و در نقش‌های آینده در بزرگسالی، اهمیت می‌دهند. یکی از شاخص‌های کادر آموزشی، میزان تعهد این سازمان به توسعه ارتباطات است (گودی^۲، ۲۰۰۶).

دستاوردهای عالی دانشگاهی با وجود اهمیت، تنها بخشی از آموزش گسترده‌ای هستند که نظام آموزشی ارائه می‌دهد. اگر کودکی بدون تجربه کسب شادی از یادگیری، و توانایی درک ارزشمندی در خود و دیگران، از مدرسه باسواد عددی از مدرسه خارج شود، می‌توان گفت که آموزش و پرورش به اهداف خود نرسیده است. اخلاق فراگیر و برنامه درسی گسترده‌تر، هدفی دوگانه دارند. نظام آموزشی می‌خواهد دانش‌آموزان، فرزندان موفق امروز و بزرگسالان خلاق آینده باشند. اما مهارت‌های سوادآموزی اولیه دانش‌آموزان یکی پس از دیگری و با ترتیبی خاص رشد نمی‌کنند. در حقیقت، همه این مهارت‌ها به طور همزمان در حال توسعه‌اند. سواد ارتباطی نشان می‌دهد؛ دانش‌آموزان در دنیای متنوعی ارتباط برقرار می‌کنند که به طور همزمان متنی، دیجیتالی و بسیار بصری است (بنسون مک‌داویر^۳، ۲۰۱۸:۳۹).

یکی از مهم‌ترین چالش‌ها در جهان امروز، برقراری ارتباط است. بشر نیازمند «سواد و آموزش ارتباطی» است تا بتواند به طور مؤثر با خود، سایرین، سایر موجودات زنده یا حتی موجودات فراجسمی ارتباط برقرار کند. بسیاری از مطالعات و بررسی‌ها نشان می‌دهند که ضعف بشر در برقراری ارتباط مؤثر با خود و سایرین گسترده است. مطالعات متعدد، ضعف گسترده بشر را در برقراری ارتباط با خود و سایرین نشان داده است. بسیاری از افراد قادر به استفاده از

1. Moats

2. Goody

3. Benson Mkwandire

ساده‌ترین فعالیت‌های ارتباطی نیستند. جنگ‌های بسیار، سقوط نژاد، قبیله، مذهب یا حتی تنزل درجه محیطی، اغلب به دلیل فقدان سواد لازم ارتباطی در میان طیف گسترده‌ای از اجتماعات بشری رخ داده است (وفایی‌نجار و همکاران، ۲۰۱۷: ۱۳۲).

برخی از انواع سواد و آموزش‌های ارتباطی اجتماع با ابزارهای چاپی، معادل با توانایی خواندن هستند و تعدادی دیگر، به ابزارهای بصری و سواد بصری و دیداری مرتبط می‌شوند. اصطلاحات ارتباطاتی همچون سواد آموزشی، سواد رایانه‌ای، یا سواد خواندن و مشابه آن، در برخی مواقع برای سواد ارتباطی کاربرد است. در واقع هیچ‌یک از اینها با سواد ارتباطی معادل و یکسان نیستند بلکه صرفاً مؤلفه‌های ساختاری آن را تشکیل می‌دهند (حسن‌زاده، ۲۰۱۵: ۱۱۰). «سواد ارتباطی» متشکل از همه توانایی‌های اختصاصی و مشخص شده است. فرد، بدون توانایی خواندن نمی‌تواند از طریق متن با دیگران، ارتباط برقرار کند همچنان‌که پیام‌ها و پیغام‌ها نیز بدون سواد بصری نمی‌توانند قابل درک و فهم باشند. در واقع، سواد ارتباطی مهم‌تر و معمول‌تر از توانایی‌های خاص است. ارتباط‌سازی بر مفهوم کدگذاری و رمزگشایی پیغام از طریق یک فرد تأکید می‌کند. در این میان، ویژگی‌های مهم برقراری ارتباط ممکن است «وجود شنونده، فرایند، رفتار، نشانه و سمبل، زمینه مفهوم و نسبت» باشد. برقراری ارتباط می‌تواند از طریق ابعاد متنوعی کشف و آشکار شود که عبارت‌اند از: ابعاد یک‌سویه یا دوسویه بودن، تفکر یا نبود تفکر، عاطفی بودن، هدفمند بودن یا عملکرد بازتابی داشتن، فراشخصیتی و یا درون‌شخصیتی و گروهی بودن، ابعاد مازاد یا انبوه‌سازی شخصیتی داشتن، ابعاد لفظی، غیرلفظی و پارالفظی. برقراری یک ارتباط سالم، اجزایی همچون فرستنده پیغام، کانال، گیرنده، بازخورد و صدا را شامل می‌شود (باندورا^۱، ۲۰۱۶: ۶۳).

امروزه سواد به‌عنوان نوعی از توانایی مورد نیاز در حیات روزمره در نظر گرفته می‌شود. یونسکو^۲، سواد را به‌عنوان توانایی درک و فهم، مفهوم‌سازی، تعبیر و تفسیر، ساختار‌سازی، ارتباط‌سازی و محاسبه کاربرد محتوا در تنوعی از پس‌زمینه‌ها معرفی کرده است. به بیان ساده، سواد بر دو محور درک و فهم و کاربرد عملی در حیات و به‌ویژه در حوزه تأکید دارد. به‌طور کلی، مفهوم سواد، در قرن اخیر تغییرات زیادی داشته و یونسکو نیز تعریف آن را چهار مرتبه تغییر داده است (قاسمی و راسخ، ۲۰۲۰: ۵).

1. Bandura
2. UNESCO

در ابتدا، سواد به معنای توانایی خواندن و نوشتن زبان مادری بود و اما بعدها توانایی خواندن و نوشتن زبان دوم و توانایی کار با رایانه نیز به آن افزوده شد. در مرحله سوم، به تعاریف قبلی، انواع سواد اضافه شد: سواد عاطفی، ارتباطی، مالی، رسانه‌ای، آموزشی، رایانه، سلامت، رادیکال و نژادی، اکولوژیکی، ارتباطی، انرژی و علمی (قاسمی و راسخ، ۲۰۲۰).

سواد ارتباطی به‌عنوان یکی از سواد‌های ضروری، از سوی یونسکو، توانایی برقراری ارتباط با دیگران و شناخت عملیات اجتماعی تعریف شده است. دید کلی از انواع سواد رایج در جهان مشخص می‌کند که کلید تمام سواد مورد نظر، بهینه‌سازی درک و فهم و کاربرد ارتباط در حوزه‌های مشخص است (گیل^۱ و آدامز^۲، ۲۰۱۲: ۱۱۰). برای نمونه در سواد پایه، فرد یاد می‌گیرد که چگونه از مفاهیم در برقراری ارتباط با سایرین در نقش‌های فرستنده و گیرنده، از طریق کسب آموزش مهارت‌های خواندن و نوشتن، استفاده کند. در سواد رسانه، فرد می‌آموزد که چگونه به‌طور مؤثر و بالقوه، با رسانه ارتباط برقرار کند و یا از طریق آن، کیفیت زندگی خود را بهبود بخشد. در سواد رایانه، فرد یاد می‌گیرد که چگونه ارتباط مؤثری با رایانه برقرار کند تا حیات روزمره‌اش را به سر برد. به همین روال، با بررسی یک ازهر ابعاد سواد، فرد می‌تواند روش بهینه‌سازی و مطلوبیت درک و فهم و کاربرد ارتباط را در ابعاد مختلف شناسایی کند (هاستن^۳، ۲۰۱۰: ۲۹۹). بسط و توسعه این ابعاد، پژوهشگر را توانمند ساخته است تا سواد ارتباطی را در تنوع منابع در زمینه‌های برقراری ارتباط مطالعه و بررسی کند و عناوین موضوعی را با شیوه و روش موضوعی مشخص سازد. با توجه به کمبودهای آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران در خصوص اهمیت دادن به سواد ارتباطی، لازم است تغییر محتوای کتاب‌های درسی و یادگیری بلاغت گفتار و ارتباط دهانی و بصری در کنار خواندن و نوشتن، یکی از برنامه‌های اصلی آموزش و پرورش باشد. در دنیای کرونازده و فلج شده اقتصاد امروز، به‌ویژه جامعه ما ایران، ارتباط با قضایای مربوط به این دو مورد (بحران کرونایی و اقتصادی) بسیار مهم است. در شرایط فعلی سبک زندگی تغییر کرده و ویروسی ناشناخته همه‌چیز را به چالش کشیده است. حال، ملت آن‌چنانی سواد می‌خواهد که بتواند با این دو بحران مقابله کند تا ببیند تقدیر چه سرنوشتی برایش رقم‌زده است. به نظر می‌رسد که برخورداری از سواد ارتباطی و مهارت‌های برقراری ارتباط با گرانی، ماسک، خانه‌نشینی، ریاست ناهلان،

1. Gill

2. Adams

3. Huston

بی تفاوتی خردمندان، برجام و انتخاب‌های جاهلانه، می‌تواند به انسان‌ها کمک کند تا رسیدن به گشایش دوام بیاورند حال سؤال این است: آیا نظام آموزشی ما تغییر در فراگیران را به‌اندازه کافی ایجاد کرده است تا بتوانند با همه مؤلفه‌های شرایط فعلی سازگار شوند، یا با وضعیت فعلی سازش می‌کنند؟ چرا که به نظر می‌رسد همه مشکلات از فقدان یا کمی سواد ارتباطی نشئت می‌گیرند. در اینترنت از ربیعی، وزیر وقت کار و رفاه اجتماعی، نقل شده که دلیل اول طلاق در کشور نداشتن سواد ارتباطی است. یا از ۲۰ ازدواج ۱۸ به طلاق منجر می‌شود. دغدغه کنونی ما این است که آیا نظام آموزشی به‌اندازه کافی به مجهز کردن فراگیران به سواد ارتباطی اهمیت می‌دهد یا نه؟ اگر نه، الگویی ارائه شود تا در برنامه درسی فراگیران، محتوایی به نام سواد ارتباطی و آداب معاشرت گنجانده شود.

درواقع ارتباط‌شناسی، یک حوزه دانشگاهی مطالعاتی است که بر کیفیت چگونگی ایجاد و استفاده از پیغام در محیط و مطالعه پدیده ارتباطی تأکید دارد. هدف از این حوزه مطالعه، توسعه شناخت و نظریه‌های مرتبط با فرایند و برآوردهای ارتباطاتی است. با توجه به اهمیت ارتباطات در زندگی امروز، جای خالی آموزش این نوع سواد، علاوه بر آموزش و پرورش ایران، بلکه در نظام آموزشی سایر کشورها نیز احساس می‌شود. اهمیت بررسی این موضوع از آنجا ناشی می‌شود که تاکنون مطالعه‌ای اختصاصی در مورد سواد ارتباطی صورت نگرفته و پیشینه ادبی اندکی در این مورد یافت می‌شود. بنابراین و با توجه به اهمیت و جایگاه ارتباطات در زندگی، پژوهشگر در پی بررسی فرایند شکل‌گیری سواد ارتباطی در مدارس آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران بوده است.

پیشینه پژوهش

خوش‌زبان و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «نقش مؤلفه‌های احساسی و اخلاقی سواد رسانه‌ای در توسعه سرمایه اجتماعی در بین شهروندان تهرانی» بیان کرده‌اند که به‌منظور بررسی سواد رسانه‌ای، جمعیت بالای ۱۸ سال شهر تهران، با استفاده از نمونه‌گیری مورد آزمون قرار گرفته‌اند و با استفاده از پرسشنامه، سه مؤلفه اعتماد، مشارکت، احساس تعلق سرمایه اجتماعی و دو مؤلفه اخلاقی و احساسی سواد رسانه‌ای سنجیده شده‌اند. نتایج نشان داده است که رابطه مستقیم و معناداری بین بعد اخلاقی سواد رسانه‌ای و سرمایه اجتماعی

وجود دارد؛ یعنی با بالا رفتن بعد اخلاقی سواد رسانه‌ای، سرمایه اجتماعی فرد نیز افزایش می‌یابد. بعد اخلاقی بر توانایی درک و دریافت ارزش‌های نهفته در پیام رسانه‌ها تأکید دارد. همچنین نتایج رابطه مستقیم و معناداری بین بعد احساسی سواد رسانه‌ای و سرمایه اجتماعی نشان می‌دهد؛ یعنی با بالا رفتن بعد شناختی سواد رسانه‌ای، سرمایه اجتماعی فرد نیز افزایش می‌یابد.

تقی‌زاده (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «اثر بخشی آموزش سواد رسانه‌ای بر دانش‌آموزان در شهر کرمان» بیان کرده است که بر اساس نتایج، میانگین نمره کلی سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان در هر دو گروه آزمایشی و کنترل، در پیش‌آزمون ۲/۲ از ۵ بوده و در سطح «ضعیف» قرار داشته است. با اجرای دوره آموزش، میانگین نمره سواد رسانه‌ای، دانش‌آموزان گروه آزمایش نسبت به گروه کنترل، با ۹۹ درصد اطمینان افزایش یافته و به ۳/۶۵، یعنی سطح «خوب» رسیده است. میانگین نمره دانش‌آموزان گروه آزمایش در توانایی‌های سواد رسانه‌ای یعنی، توانایی استفاده از رسانه، تجزیه و تحلیل، تولید و ارسال پیام‌های رسانه‌ای و تفکر انتقادی نیز پس از اجرای دوره آزمایشی به‌طور معناداری افزایش یافته است. از این رو، می‌توان گفت که آموزش سواد رسانه‌ای بر میزان و سطح توانایی‌های مرتبط با سواد رسانه‌ای در دانش‌آموزان مؤثر است و توسعه آن در مدارس ضرورت دارد.

رئیزی و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی، به بررسی سواد سلامت ارتباطی و انتقادی و خودمراقبتی در بیماران دیابتی نوع دو پرداختند. ارتباط آماری معناداری بین سواد سلامت کل، سواد سلامت ارتباطی و انتقادی با خودمراقبتی دیده شد اما سواد سلامت عملکردی با خودمراقبتی در بیماران ارتباط نداشت. سواد سلامت ارتباطی با رفتارهای خودمراقبتی تبعیت از رژیم غذایی، انجام فعالیت فیزیکی، پایش قند خون و مراقبت از پا مرتبط بود. سواد سلامت انتقادی نیز در بیماران با انجام فعالیت فیزیکی، پایش قند خون، مراقبت از پا و مصرف دارو ارتباط داشت. بین سواد سلامت ارتباطی و مصرف دارو و سواد سلامت انتقادی و تبعیت از رژیم غذایی در آزمودنی‌ها ارتباط آماری معناداری مشاهده نشد. از میان ابعاد مختلف سواد سلامت، سواد سلامت ارتباطی، پیشگویی‌کننده بهتری برای بروز رفتارهای خودمراقبتی در بیماران دیابتی شناخته شد.

صلواتیان و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «طراحی الگوی آموزش سواد رسانه‌ای به نوجوانان» اظهار داشتند که با توجه به اهمیت سنین نوجوانی و تمرکز حجمه‌های رسانه‌ای بر آنان، هدف پژوهش، طراحی الگوی بومی آموزش

سواد رسانه‌ای به نوجوانان است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در الگوی بومی آموزش سواد رسانه‌ای به نوجوانان در ایران، دو نهاد آموزش و پرورش و صداوسیما، نقش بسزایی در آموزش سواد رسانه‌ای دارند. در این الگو، هدف اصلی، هدایت و تربیت نوجوانان است و ملزومات آموزش سواد رسانه‌ای، شیوه تدریس و محتوای آموزشی بر اساس اهداف اصلی و فرعی الگو، طراحی شده است.

احمدی و پورکریمی (۱۳۹۲) در پژوهشی به بررسی سواد فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICTL) دبیران بر اساس الگوی (ISST) پرداخته‌اند. یافته‌های به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که متخصصان و دبیران، مؤلفه‌های سواد فناوری اطلاعات و ارتباطات را برای دبیران مهم ارزیابی کرده‌اند، همچنین بر اساس دیدگاه‌های آنان در مورد مؤلفه‌های سواد فناوری اطلاعات و ارتباطات در مورد جامعه اطلاعاتی، بین ابزار اطلاعاتی و مدیریت اطلاعاتی تفاوت معناداری وجود دارد ($P > 0.05$)، هرچند در خصوص پردازش اطلاعات تفاوت معناداری بین دو گروه مشاهده نشده است.

قاسمی و راسخ (۲۰۲۰) در پژوهشی به شناسایی ابعاد سواد ارتباطی (روش تحلیل موضوعی) پرداخته‌اند. سواد ارتباطی به‌عنوان یکی از ضروریات سواد در تعریف «توانایی برقراری ارتباط مطلوب با دیگران و شناخت عملیات اجتماعی» معرفی شده است. هدف از این مطالعه و بررسی، شناسایی و معرفی تم‌های اصلی و فرعی سواد ارتباطی و شاخص‌های بالقوه به‌منظور بهبود آن در نظام آموزشی بوده است. بر اساس یافته‌ها، موضوع‌های اصلی و عمده، «ارتباط حسی»، «ارتباط مشخص شده» و «سطوح ارتباطی» بوده‌اند. موضوعات فرعی و ثانویه برای ارتباط حسی نیز آموزش سواد در ابعاد «بصری، شنیداری، بویایی و لمسی و چشایی» بوده است. همچنین موضوعات فرعی برای ارتباط اختصاص یافته و مشخص شده، عبارت بودند از «بیان، نوشتن، خواندن، زبان بدن، فناوری برقراری ارتباط، ارتباط فرهنگی، آگاهی‌رسانی، ارتباط شراکتی، روابط عمومی، روابط بین‌المللی، پژوهش‌های شهروندی، مالی، شغلی، عاطفی و ارتباطاتی». موضوعات فرعی در سطوح ارتباطی، آموزش‌های سواد در زمینه «ارتباط فراشخصی، درون‌شخصی، ارتباط گروهی، ارتباط انبوه و ارتباط افزایش‌دهنده» بوده و سرعت تغییر در برقراری ارتباط نشان داده است که این موضوعات در سواد ارتباطاتی باید به‌دفعات نزدیک مورد بررسی قرار گیرند.

گوردون^۱ (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان «یک کارآزمایی خوشه‌ای تصادفی

کنترل شده از تصویر بدن سواد رسانه‌ای اجتماعی و برنامه بهزیستی برای پسران و دختران نوجوان» اظهار کرده‌اند که جوانان زمان قابل توجهی را در رسانه‌های اجتماعی می‌گذرانند، این امر می‌تواند فرایندهای مهم خود را تقویت کند و باعث افزایش خطر نارضایتی از بدن، اختلال در خوردن غذا و روحیه افسرده شود. تا به امروز، پژوهش‌های اندکی در مورد مداخله برای کاهش تأثیرات منفی درگیری رسانه‌های اجتماعی در پسران و دختران نوجوان انجام شده است. در این مقاله، پروتکلی برای یک کارآزمایی کنترل‌شده تصادفی خوشه‌ای^۱ از یک برنامه سوادآموزی در چهار رسانه اجتماعی ارائه شده که تهیه آن، براساس نتایج آزمایشی و هدف آن، کاهش نارضایتی بدن، محدودیت در رژیم غذایی و راهکارهای افزایش عضلات بوده است. با ۷ تا ۸ تن از دانش‌آموزان مدارس متوسطه استرالیا و با استفاده از تصادفی‌سازی بلوک، سطح کلاس در مدارس به‌طور معمول (کنترل) به برنامه Some (مداخله) یا دروس سلامت اختصاص می‌یابد. نتایج اولیه، رضایت بدن، محدودیت در رژیم غذایی و راهکارهای افزایش عضلات و نتایج ثانویه، عزت‌نفس و روحیه افسردگی خواهد بود. شرکت‌کنندگان ارزیابی‌ها را در چهار نوبت انجام می‌دهند - پایه، ۵ هفته پس از شروع دوره، و ۶ و ۱۲ ماه پس از شروع دوره. تجزیه و تحلیل نتایج حاصل از مداخله را در مقایسه با گروه کنترل مقایسه می‌کند. این مطالعه برای اولین بار یک طرح کارآزمایی کنترل‌شده تصادفی خوشه‌ای را برای ارزیابی تأثیر برنامه سواد رسانه‌های اجتماعی مستقر در مدرسه طراحی کرده است تا در خصوص کاهش تأثیرات منفی رسانه‌های اجتماعی به کار رود.

پیزولی^۲ (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان سواد رسانه‌ای دیجیتالی و برنامه درسی ملی برای انگلیس اظهار می‌کند که کار برنامه درسی فرهنگیان و سیاستگذاران در زمینه سواد دیجیتال در انگلستان، از تخصص متخصصان دیجیتال مانند اطلاعات، IT و کارشناسان رسانه غافل شده است. با توجه به فقدان شواهد، این مقاله مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با متخصصان انگلستان، را که از طریق یک روش دفتر خاطرات و یک روش مکالمه‌ای با روش فکر با صدای بلند تقویت شده است، مورد بررسی قرار می‌دهد تا نحوه ارتباط آنها و ارزیابی محتوای آنلاین را بررسی کند. با انجام این کار، این پرسش را مورد بررسی قرار می‌دهد که سواد دیجیتالی چیست و ارتقای آن در برنامه‌های درسی ملی برای انگلیس چگونه است. گفته می‌شود که توانایی ارزیابی محتوای آنلاین علاوه بر اینکه

1. RCT
2. Polizzi

بازتابی از ماهیت و منشأ اطلاعات، دانش متنی و استفاده از منابع متعدد است، مهارت‌ها و دانش‌های دیجیتال کاربردی و انتقادی در مورد اینترنت و محیط دیجیتال را نیز در بردارد. به‌همین ترتیب، گفته می‌شود که در برنامه‌های درسی شهروندی و رایانه به منظور ارتقای سواد دیجیتالی لازم است تجدیدنظر شود. مینگوا^۱ و همکاران (۲۰۱۹) در پژوهشی با عنوان «تأثیر داشتن سواد رسانه‌ای بر نگرش مثبت به فعالیت‌های پوستی مناسب برای مبارزه با سرطان پوست» بیان داشتند که آموزش سواد رسانه‌ای یک راهکار جدید برای کاهش اثرات مضر پیام‌های رسانه‌های اجتماعی در مورد برنزه شدن است که از عوامل سرطان پوست محسوب می‌شود. مارتا^۲ و همکاران (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان «کمک سواد رسانه‌ای به یادگیری زبان مادری به جوانان پناهنده» اظهار کرده‌اند که پژوهش نشان می‌دهد که دانشجویان مهاجر و پناهنده از به کارگیری زبان‌های مادری خود در آموزش بهره‌مند می‌شوند. با این حال در عمل، پژوهشگران به‌ندرت مورد بررسی قرار می‌گیرند و معلمان غالباً دریافتن راه‌هایی برای استفاده از زبان‌های بومی دانش‌آموزان پناهنده خود به‌عنوان منابعی که باعث ترغیب توسعه زبان‌های بومی و همچنین زبان و سواد دانشگاهی در زبان جدید می‌شود، تلاش می‌کنند. این پروژه اکتشافی در مقیاس کوچک، یک واحد آموزشی درسی ۵ روزه را در خصوص سواد رسانه‌ای انتقادی و ابتکاری را به کار برد، و سپس بررسی کرد که چگونه این امر به‌عنوان زمینه‌ای برای زبان مادری و توسعه سواد انگلیسی مفید بوده است. شرکت‌کنندگان ۱۴ مهاجر تازه وارد به امریکا، از سومالی، کنیا، جیبوتی و اتیوپی و همه از گویندگان سومالیایی و دارای تجربیات رسمی در مدارس رسمی و محدود بودند. به لحاظ سطح مهارت‌های سواد چایی نیز اغلب متفاوت بودند. با این حال به‌عنوان مهاجر، بیشتر از رسانه‌های اجتماعی برای تعامل با دیگران به‌صورت محلی و جهانی به زبان‌های مختلف، شفاهی یا کتبی استفاده می‌کردند. همان‌گونه که شرح داده شد، تلاش‌های ما برای تقویت ارتباط همکار با همسالان به زبان سومالی، منجر به تعامل چندزبانه در طیف وسیعی از اهداف اجتماعی و دانشگاهی در کلاس شد. این یافته‌ها نشان می‌دهد که چگونه استفاده در کلاس از تحلیل رسانه‌های اجتماعی در کلاس می‌تواند به تحقیق اهداف یادگیری سواد چندزبانه و (مهم) کمک کند.

1. Mingoia
2. Martha

چارچوب نظری پژوهش تعریف سواد

سواد در تعاریف اولیه بیشتر به‌عنوان یک ضرورت شناخته می‌شود: سواد ضروری، تعریفی اولیه از فهم علائم اختصاری معنادار است و اینکه مردم برای ارتباط اولیه با هر کس از این علائم و ایده‌ها استفاده می‌کنند. این علائم ترکیبی از تجربیات فرد در طول زندگی است که آمیختن آنها با آموزه‌های دیگر تجربیات مهارتی را ایجاد می‌کند و این آموخته‌ها همراه با آموزش‌های بعدی، سواد ضروری را که همان دانسته‌های علمی و تجربی فرد است، در وی به وجود می‌آورد.

همانند آموزش خواندن که عبارت است از ترکیبی است از تجربیات و شنیده‌های هر فرد به‌اضافه گویش اولیه زندگی و توسعه خواندن و نوشتن مدرسه‌ای او که مهارت خواندن را ایجاد می‌کند. ارائه‌دهندگان ایده سواد ضروری معتقدند که آموزش سواد ضروری باید بدون در نظر گرفتن مشخصات ذهنی و فیزیکی افراد در سن مشخصی همانند سایر افراد جامعه، اعم از عادی و ویژه آغاز شود. همه افراد می‌توانند با توجه به گنجایش ذهنی و فکری خود از آن بهره‌مند شوند.

این سواد باعث تغییراتی در رفتار و افکار فرد می‌شود و ماحصل این تغییرات، پیشرفت اجتماعی و ذهنی او را در پی دارد (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۴: ۵۵). سواد در معنای فارسی، در زبان‌های اروپایی و در تحول تاریخی مفهوم خود در فرهنگ ایرانی، عموماً با قابلیت «خواندن» و «نوشتن» انطباق داشته است؛ یعنی نخستین مهارت‌هایی که دولت‌های ملی از آغاز ایجاد، خود از افراد تابع خود می‌خواستند (دانای طوسی و کیامنش، ۱۳۸۸: ۸۸). این از تعبیر سواد همگانی، بیشتر برای یادگیری خواندن، نوشتن املا و حساب کردن است. این یادگیری نیز برای خواندن کتاب‌های مختلف علمی، ادبی، لذت بردن از کلمات و داستان‌های درون کتاب‌هاست.

وقتی شخص دیگری کتاب‌ها را برای فرد می‌خواند او نیز مایل است چشم خود را با خواندن و لذت بردن از کلمات به روی دنیای کتاب‌باز کند و این راهی برای ورود علمی به اجتماع و تقسیم تجربیات سواد با دوستان و همکلاسی‌هاست (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۴: ۶۰).

ویژگی‌های تعریف یونسکو از سواد

۱. سواد دارای کاربردهایی است، از جمله ارتباط و بیان از طریق رسانه‌های مختلفی که مردم از آنها به‌عنوان یک وسیله استفاده می‌کنند.
  ۲. سوادآموزی فرایندی افزایشی است که افراد با زمینه‌های خاص و اهداف خاص، در راه آن تلاش می‌کنند.
  ۳. سواد شامل یک‌رشته مداوم از یادگیری است که در آن سطح مهارت‌های مختلف اندازه‌گیری می‌شود.
  ۴. مهارت خواندن و نوشتن یک مهارت اساسی است که متأسفانه برخی از کودکان آن را کسب نمی‌کنند. کمبود عواملی مانند معلم و زمان اندک آموزش و در کنار افزایش عظیم اطلاعات، گسترش اینترنت و به‌تبع آن، فرصت‌هایی که ایجاد می‌شود، بحث سواد را مطرح می‌کند؛ به این باید مفهوم سواد باید در بین دانش‌آموزان به دلیل ارتباط زیادی که با دنیای مجازی دارند، نهادینه شود.
- کودکان بسیاری در جهان شانس برخورداری از سواد را دارند. در زمانی که تحولات اجتماعی به‌سرعت در حال وقوع است تقاضای رو به افزایشی برای استفاده از سواد نوشتاری در بین دانش‌آموزان و یادگیری این مهارت وجود دارد. در بعضی از کشورها با اینکه دانش‌آموزان سال‌ها به مدرسه می‌روند و دارای کلاس و معلم هستند، همچنان در این زمینه مشکل دارند. دانش‌آموزان در تمام دنیا نیاز دارند تا مهارت‌های سوادآموزی را کسب کنند و بتوانند اطلاعات پیرامونی خود را رصد، انتخاب و تجزیه و تحلیل کنند (یونسکو، ۲۰۲۰).

معیار بین‌المللی^۱ در زمینه سواد

معیار بین‌المللی در زمینه سواد شامل ۴ سطح است (یونسکو، ۱۳۸۸): یافتن و بازیابی اطلاعات، ساختن منابع، استنتاج و تفسیر متن‌ها، اتصال ایده‌ها به یکدیگر برای توضیح و تفسیر دلایل: بنابراین مهارت‌های سواد مهم و ضروری هستند، به‌ویژه در سنین پایین، پژوهش‌ها نشان می‌دهد دانش‌آموزانی که در سنین پایین مدرسه از پیشرفت خواندن و نوشتن عقب‌مانده‌اند بعدها به دلیل پیچیدگی و گستردگی مطالب درسی در یادگیری دچار مشکلات قابل توجهی می‌شوند (مورفی^۲، ۲۰۱۰: ۳۲).

1. PIRLS
2. Murphy

انواع سواد

از جمله سواد‌های مفید و مدرن می‌توان به سواد فرهنگی، سواد اجتماعی، سواد سیاسی، سواد رسانه‌ای، سواد خبری، سواد تبلیغاتی، سواد علمی، سواد اطلاعاتی، سواد بصری، سواد هنری، سواد تحلیلی، سواد محیط زیستی، سواد انتقادی، سواد خواندن، سواد فناوری و... اشاره کرد؛

سواد آموزشی اجتماعی

سواد اجتماعی عبارت است از رشد و پرورش ظرفیت‌های افراد و گروه‌ها برای مشارکت، تصمیم‌گیری و عمل آگاهانه و مسئولانه در زندگی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی. این آگاهانه شامل حقوق انسانی، رشد مستمر و همه‌جانبه اخلاق و ارزش‌ها، صلح و مسالمت‌جویی، برابری اجتماعی و حرمت نهادن به تفاوت‌هاست. سواد اجتماعی اهمیت اساسی در زندگی دارد، زیرا افراد جامعه باید یاد بگیرند که به نحوی مؤثر در بهبود بخشیدن به امور گوناگون جامعه محلی، ملی و جهانی مشارکت کنند. یکی از ویژگی‌های جهان معاصر، برجستگی و محوریت انسان و موضوع‌های مرتبط با او در کلیه عرصه‌هاست؛ یعنی برخلاف دنیای قدیم انسان در دنیای معاصر، فاعل شناسایی است که با کمک علم، عمل و تجربه قدم به شناسایی طبیعت و خود می‌گذارد و در این راه مرزی نمی‌شناسد. از طرف دیگر انسان‌ها رابطه‌های خود را بر اساس اراده آزاد و عقلانی تنظیم می‌کنند (نیلی احمدآبادی و همکاران، ۱۳۹۳: ۵۳).

سواد سیاسی

سواد سیاسی به معنای پرورش فضایل، دانش‌ها و مهارت‌های مورد نیاز برای مشارکت سیاسی است. سواد سیاسی، افراد را برای مشارکت فعالانه در فرایند بازسازی، اصلاح و بهبود آگاهانه جامعه خویش آماده می‌سازد (گاتمن^۱، ۲۰۱۸: ۷۲). از نظر سول، تربیت سیاسی فرایندی است که ناظر بر تغییر نگرش‌های سیاسی افراد و افزایش مهارت‌های مشارکتی، قابلیت‌های اجتماعی و ارزش‌گذاری‌های آنان نسبت به حقوق سایر شهروندان است (سول^۲، ۲۰۱۷: ۶۶). در تربیت سیاسی علاوه بر اینکه افراد جهت‌گیری‌های سیاسی خود را نسبت به جامعه کسب می‌کنند، ارزش‌های سیاسی و اجتماعی نیز از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود (امینی و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۷).

1. Guttman
2. Soule

سواد رسانه‌ای

هدف سواد رسانه‌ای این است که به مردم کمک کند تا به جای آنکه مصرف‌کنندگانی فرهیخته باشند، به شهروندانی فرهیخته تبدیل شوند؛ بنابراین به دنبال راهی برای امتداد دادن مردم‌سالاری در جامعه‌ای است که مفهوم مردم‌سالاری به‌طور مبسوط، تعریف و نوشته شده باشد (اشرفی‌ریزی و همکاران، ۱۳۹۲). رسانه‌های گروهی با کاهش محتوای آموزشی و افزایش ترویج رفتارهای بزهکارانه، سلامتی جسمی و روحی افراد را تهدید می‌کنند. آنها به‌طور گسترده و با پشتیبانی سرمایه‌های دولتی تاخت‌وتاز می‌کنند و با ترفندهای پیگیرانه از سرمایه‌گذاری بر روی گسترش «سواد رسانه‌ای» ممانعت به عمل می‌آورند (صلواتیان و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۹). سواد رسانه‌ای که تاکنون مراحل مختلفی را پشت سر گذاشته، امروزه بیشتر تحت تأثیر رسانه‌های تعاملی است، در سال‌های اخیر اختراع رایانه و به‌تبع آن، پیدایش شبکه جهانی اینترنت، انقلابی را در زمینه تبادل اطلاعات پدید آورده و جهان را در آستانه شکل‌گیری نوع تازه‌ای از رسانه‌های ارتباطی به نام رسانه‌های متعامل قرار داده است که آن را توانایی دسترسی و استفاده از رسانه‌ها، تحلیل و ارزیابی، تولید و ارتباط با پیام‌های رسانه‌ای و تفکر انتقادی می‌نامند (تقی‌زاده، ۱۳۹۶).

سواد خبری

بنیاد مک‌کورمیک^۱ (۲۰۱۱) سواد خبری را این‌گونه تعریف می‌کند: «توانایی به‌کارگیری مهارت‌های تفکر انتقادی برای قضاوت درباره اعتبار اخبار و گزارش‌های خبری و منابع اطلاعاتی. سواد خبری، شهروندان را قادر می‌سازد تا مصرف‌کنندگان و نیز تولیدکنندگان هوشمند اطلاعات مبتنی بر حقیقت باشند.» بر اساس مطالب آموزش داده شده در دانشگاه استونی بوروک، سواد خبری عبارت است از: «توانایی استفاده از مهارت‌های تفکر انتقادی برای ارزیابی و قضاوت در خصوص اعتبار و باورپذیری گزارش خبری که از طریق رسانه‌های چاپی، تلویزیون یا اینترنت دریافت می‌شود.» سواد خبری در حقیقت زیرمجموعه سواد رسانه‌ای است (فلسفی و سلیمی، ۱۳۹۹: ۳۶).

سواد خواندن

انجمن بین‌المللی ارزشیابی پیشرفت تحصیلی^۲ سواد خواندن را تحت عنوان

1. Mackcormik

2. IEA

«مهارت توانایی درک و استفاده از صورت‌های مختلف نوشتاری مورد نیاز جامعه یا ارزشمند برای افراد» تعریف کرده است. «کودک دارای سواد خواندن» از نظر این مؤسسه، فردی است که توانایی درک معنای متون مختلف را دارد و از خواندن، برای یادگیری و شرکت در اجتماع خوانندگان در مدرسه و زندگی روزمره استفاده می‌کند (ملکی و احمدی، ۱۳۹۲: ۷۳).

سواد ارتباطی

سواد ارتباطی به‌عنوان یکی از سوادهای ضروری در یونسکو به‌عنوان «توانایی برقراری ارتباط مؤثر با دیگران و دانستن آداب اجتماعی» مطرح شده است. با مروری بر مبانی حوزه «ارتباط» می‌توان دامنه بسیار وسیع‌تری را شناسایی کرد که به‌مثابه چتری، اغلب سوادهای مطرح شده در سال‌های اخیر را پوشش می‌دهد. هسته مرکزی کلیه مسائل و مشکلات دنیوی، ناتوانی انسان در برقراری ارتباط با دیگران به شیوه مطلوب است (لوتانز، ترجمه طاهری و شعبانی، ۱۳۹۸: ۱۱۰). تمامی انسان‌ها ناگزیر از برقراری ارتباط هستند. انسان از بدو خلقت تا لحظه مرگ در جریان ارتباط قرار دارد. افراد معتقد به زندگی پس از مرگ نیز، به دنبال دستیابی به ارتباط با رزق‌تیری در دنیای پس از مرگ‌اند (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۵).

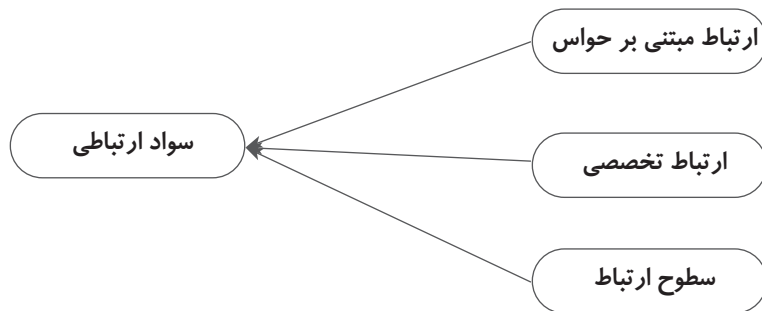
در پژوهش قاسمی و راسخ با عنوان شناسایی ابعاد سواد ارتباطی (روش تحلیل موضوعی) با مروری بر انواع سوادهای مطرح شده در جهان مشخص شد که محور کلیدی اغلب آنها، بهینه‌سازی «درک و کاربرد ارتباط» در حوزه‌ای خاص است. برای نمونه در سواد پایه، فرد با مهارت خواندن و نوشتن یاد می‌گیرد چطور از مفاهیم برای برقراری ارتباط با دیگران در نقش‌های فرستنده و گیرنده استفاده کند. در سواد رسانه نیز می‌آموزد چطور با رسانه یا از طریق رسانه، ارتباط مؤثر و فعالانه‌ای در راه بهبود کیفیت زندگی خود برقرار کند. در سواد رایانه فرد، راه‌های ارتباط مؤثر با رایانه را برای اجرای امور زندگی روزمره می‌آموزد. به همین نحو با مرور هر یک از ابعاد سواد، می‌توان رویکرد بهینه‌سازی «درک و کاربرد» ارتباط در حوزه‌های مختلف را شناسایی کرد. بر این اساس، بهترین تعریف سواد ارتباطی بر «توانایی درک و کاربرد مفاهیم ارتباطی برای انجام فعالیت‌های روزمره در زندگی انسان» تأکید دارد (۲۰۲۰: ۶).

مؤلفه‌های سواد ارتباطی

بر اساس پژوهش قاسمی و راسخ (۲۰۲۰) سواد ارتباطی دارای سه مؤلفه اصلی «ارتباط مبتنی بر حواس» «ارتباط تخصصی» و سطوح ارتباط است. شکل ۱ الگوی برآمده از این پژوهش و مفهوم سواد ارتباطی بر اساس مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده آن را نشان می‌دهد.

شکل ۱. ابعاد سواد ارتباطی (قاسمی و راسخ، ۲۰۲۰)

Figure 1. Dimensions of communication literacy (Ghasemi & Rasekh, 2020)

در ادامه پژوهش، ابعاد این مؤلفه‌ها مشخص شدند. مؤلفه «ارتباط مبتنی بر حواس» شامل پنج بعد مهارت‌های «نگاه کردن، گوش دادن، بوییدن، چشیدن و لمس کردن» بود، مؤلفه «ارتباط تخصصی» شامل مهارت‌های «سخن گفتن، خواندن، نوشتن، زبان بدن، فناوری‌های ارتباطی، ارتباط بین فرهنگی، تبلیغاتی، ارتباطات سازمانی، روابط عمومی، روابط بین‌الملل، حقوق شهروندی و هیجانی» تشخیص داده شد و مؤلفه «سطوح ارتباط»، ابعاد «درون فردی، بین فردی، گروهی، جمعی و فرافردی» را در بر گرفت (قاسمی و راسخ، ۲۰۲۰).

عناصر مؤلفه ارتباط مبتنی بر سواد

با توجه به اهمیت تربیت حواس اصلی پنجگانه به‌عنوان اصلی‌ترین مدخل‌های ورودی پیام به وجود انسانی، در ادامه ارتباط مبتنی بر حواس به شرح جدول ۱ ارائه شده است:

جدول ۱. انواع عناصر مؤلفه ارتباط مبتنی بر حواس در سواد ارتباطی

Table 1. Types of Sense-Based Communication Component Elements in Communication Literacy

ردیف	انواع	توضیح
۱	سواد بصری	توانایی درک و کاربرد مفاهیم و نشانه‌های دیداری در ارتباط
۲	گوش دادن	توانایی درک و کاربرد مفاهیم و نشانه‌های صوتی در ارتباط
۳	بوییدن	توانایی درک و کاربرد مفاهیم و نشانه‌های بویایی در ارتباط
۴	چشمیدن	توانایی درک و کاربرد مفاهیم و نشانه‌های چشایی در ارتباط
۵	لمس کردن	توانایی درک و کاربرد مفاهیم و نشانه‌های لمسی در ارتباط

عناصر مؤلفه ارتباط تخصصی

همان‌طور که اشاره شد، اغلب سوادهاى مطرح شده تخصصی، رویکردی ارتباطی داشته‌اند. انواع این سوادها و ارتباطها در جدول ۲ ارائه شده است:

جدول ۲. انواع عناصر مؤلفه ارتباط تخصصی در سواد ارتباطی

Table 2. Types of specialized communication component elements in communication literacy

ردیف	انواع	توضیح
۱	سواد سخن گفتن	توانایی درک و کاربرد مفاهیم برای انتقال شفاهی پیام
۲	سواد نوشتن	توانایی درک و کاربرد مفاهیم برای انتقال نوشتاری پیام
۳	سواد خواندن	توانایی درک و کاربرد مفاهیم برای دریافت پیام نوشتاری
۴	سواد زبان بدن	توانایی درک و کاربرد علائم بدنی در انتقال و دریافت پیام
۵	سواد فناوری ارتباطی	توانایی درک و کاربرد فناوری‌های ارتباطی در برقراری ارتباط مؤثر
۶	سواد ارتباط بین فرهنگی	توانایی درک و کاربرد تشابه‌ها و تفاوت‌های فرهنگی مؤثر در ارتباط
۷	سواد تبلیغاتی	توانایی درک و کاربرد محتوای تبلیغاتی در انتقال و دریافت پیام
۸	سواد ارتباط سازمانی	توانایی درک و کاربرد راه‌های ارتباط درون‌سازمانی و استفاده مؤثر از آنها
۹	سواد روابط عمومی	توانایی درک و کاربرد راه‌های برقراری ارتباط با مخاطب کلیدی برای خوشنامی فردی و سازمانی
۱۰	سواد روابط بین‌الملل	توانایی درک و کاربرد راه‌های برقراری ارتباط با افراد و سازمان‌های بین‌المللی مرتبط
۱۱	سواد حقوق شهروندی	توانایی درک و کاربرد حقوق حاکم بر انواع ارتباط در جامعه و استفاده مؤثر از آنها
۱۲	سواد هیجانی	توانایی درک و کاربرد مدیریت هیجان خود و دیگران در روابط

عناصر مؤلفه ارتباط در سطوح مختلف

انسان در فرایندهای ارتباطی در سطوح مختلفی مانند، «با خود، با دیگری، با گروه، با توده از طریق اطلاع‌رسانی جمعی، انواع امور به‌غیر از انسان» ارتباط برقرار می‌کند. لزوم توجه و تربیت مناسب برای هر یک از سطوح ارتباطی باعث شده است تا ذیل مؤلفه «ارتباط در سطوح مختلف» به شرح جدول ۳ ارائه شود (برکو و همکاران، ترجمه ایزدی و اعرابی، ۱۳۹۲):

جدول ۳. انواع عناصر مؤلفه ارتباط در سطوح مختلف در سواد ارتباطی

Table 3. Types of communication component elements at different levels in communication literacy

ردیف	انواع	توضیح
۱	سواد ارتباطی درون فردی	توانایی درک و کاربرد مفاهیم و ارتباط مطلوب با خود
۲	سواد ارتباطی بین فردی	توانایی درک و کاربرد مفاهیم و ارتباط مطلوب با فردی دیگر
۳	سواد ارتباطی گروهی	توانایی درک و کاربرد مفاهیم و ارتباط مطلوب با گروه
۴	سواد ارتباط جمعی	توانایی درک و کاربرد مفاهیم ارتباط مطلوب با رسانه‌های جمعی
۵	سواد ارتباط فرا فردی	الف: ارتباط متافیزیکی ب: ارتباط با حیوان ج: ارتباط با گیاه د: ارتباط با وسایل

سواد سخن گفتن

در کلاس درس برقرار نشدن ارتباط کلامی مؤثر بین معلم و دانش‌آموز یا دانشجو می‌تواند فاجعه آخرین باشد؛ فاجعه‌ای که از دید ما پنهان می‌ماند و عامل برخی از مشکلات تحصیلی می‌شود. از سوی دیگر، کلمات برای افراد معانی مختلف دارند (معانی کلمات در وجود آنها نیست، معانی در ما هستند). سن، میزان تحصیلات و زمینه فرهنگی از جمله متغیرهای شناخته‌شده‌ای هستند که بر زبانی که شخص صحبت می‌کند و معنی معینی که به کلمات خود می‌دهد، اثر می‌گذارند. زبان یک سیاستمدار با زبان یک فرد عادی بسیار متفاوت است. بعضی از کلمات و عبارات‌ها، کارکردهای متفاوتی دارند که استفاده از آنها نیاز به توضیح دارد. معلم همواره باید تلاش کند تا از برقراری ارتباط کلامی مؤثر بین خود و دانشجویان مطمئن شود (برکو و همکاران، ترجمه ایزدی و اعرابی، ۱۳۹۲).

هنگامی که فردی به طور شفاهی با دیگری ارتباط برقرار می‌کند، رابطه با سخن گفتن میان آنها شکل می‌گیرد. سخن گفتن در انسان وابسته به دستگاه صوتی است. انسان به وسیله دستگاه صوتی صداهای قابل شنیدن تولید می‌کند (برکو و همکاران، ترجمه ایزدی و اعرابی، ۱۳۹۲).

سخن گفتن چیزی فراتر از تولید صوت و مستلزم درگیری فرد از نظر جسمی، عاطفی و اجتماعی است. این مهارت در محیط «خانواده، مدرسه، جامعه» آموخته گرفته می‌شود. هر فرد سخنگو، یک نقش ارتباط‌گر دارد و در فرایند ارتباطی در جایگاه فرستنده پیام قرار می‌گیرد. در این نوع ارتباط از زبان با رمز کلامی و به‌طور شفاهی استفاده می‌شود. از مزایای این ارتباط «ساده، مستقیم و کم‌هزینه بودن» آن است. سخن گفتن با توجه به مخاطب می‌تواند شکل‌های گوناگونی داشته باشد (جدول ۴) (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۹).

جدول ۴. انواع سخن گفتن

Table 4. Types of speaking

ردیف	مخاطب	توضیح
۱	خود فرد	سخن گفتن فرد با خودش
۲	با فرد دیگر	به شکل مکالمه گفت‌وشنود یا سخنرانی یک‌طرفه با یک نفر دیگر
۳	با چند نفر محدود	سخن گفت برای جمع دوستان، کلاس یا همایش
۴	با جمع نامحدود	سخن گفتن از طریق رادیو و یا تلویزیون
۵	با نادیده‌ها	مانند خدا، روح یا موجودات متافیزیکی در شرایطی چون دعا و نماز
۶	با حیوانات	جملات دستوری یا عاطفی به حیوان
۷	با گیاهان	ناز کردن و درد دل کردن با گیاهان
۸	با اشیا بی‌جان	سخن گفتن با خودرو یا وسایل مورد علاقه فرد

سواد ارتباط بین فرهنگی

کسانی که ارتباط مؤثرتری با افراد مختلف از فرهنگ‌های مختلف دارند، از هوش فرهنگی بالاتری برخوردارند، این ظرفیت در گرو یک توانایی قابل اکتساب، با عنوان «سواد ارتباط بین فرهنگی» است.

سواد ارتباط بین فرهنگی، تلاشی آگاهانه برای برقراری ارتباط با توجه به شناخت فرهنگ خود و طرف مقابل، با تأکید بر استفاده از ظرفیت‌های مشترک طرفین است (آلفرد جی، ترجمه فیضی و همکاران، ۱۳۸۴). هنگام ارتباط

افرادی از فرهنگ‌های مختلف با یکدیگر، در اغلب موارد فرض آنها مشابهت‌های فکری و رفتاری دیگران با خودشان است. این باور با فرض غلط منجر به بروز چالش‌هایی برای برقراری ارتباط مؤثر خواهد شد. سواد ارتباط بین فرهنگی بر انواع الگوهای ارتباطی تأثیرپذیر از فرهنگ اشاره دارد (آلفرد جی، ترجمه فیضی و همکاران، ۱۳۸۴).

اهمیت برقراری ارتباط (پیام‌های غیر کلامی)

گاهی اوقات یک ایما، یک اشاره، یک لبخند، یک اخم و یا هر نوع حرکت دیگری از اعضای بدن می‌تواند پیام‌دهنده باشد. این مطلب بیانگر این است که هیچ نوع بحث ارتباطی، بدون ارتباط غیر گفتاری کامل نخواهد بود. ارتباطات غیر گفتاری شامل حرکت اعضای بدن، تغییر آهنگ صدا، تغییر قیافه و فاصله بین پیام‌دهنده و پیام‌گیرنده است (بیدارمغز، ۱۳۹۴: ۵۷).

اهمیت برقراری ارتباط (اعتماد کردن)

کردار یا عمل فرد می‌تواند موجب اعتماد شود. زبان عمل یا کردار بسی گویاتر از گفتار است. در صورتی که رفتار معلم در کلاس با گفتار او مغایر باشد، موجب سلب اعتماد دانشجویان خواهد شد. از طرفی اگر معلم می‌خواهد دانشجویان به او اعتماد کنند، باید او نیز به آنان اعتماد کند و مدام درصدد کشف نقاط ضعفشان برای سلب اعتماد از آنان نباشد. هنگام صحبت کردن و دیگری را مورد خطاب قرار دادن، باید متوجه نوع احساسات طرف بود. کاربرد برخی از واژگان، عبارت‌ها و اصطلاحات به گونه‌ای است که فرد یا برخی از افراد، آن را توهین‌آمیز می‌دانند و موجب سلب اعتمادشان می‌شود (لال و نکودوست، ۱۳۹۱).

انواع ارتباطات مؤثر

در زمینه انواع ارتباط مؤثر دیدگاه‌های زیادی مطرح شده است که در ادامه یک دیدگاه کلی‌تر به صورت خلاصه بیان می‌شود (مجیدی قهرودی و جوادیه، ۱۳۹۰: ۳۰):

- ارتباط بین فردی^۱ که بین دو نفر و به شکل معمول چهره‌به‌چهره برقرار می‌شود. در این نوع ارتباط انواع پیام‌های کلامی و غیر کلامی منتقل خواهد شد.

1. interpersonal communication

- ارتباط گروهی^۱ که در آن یک نفر با چند نفر ارتباط برقرار می‌کنند تا پیام خود را منتقل کنند. سخنرانی برای یک گروه از افراد نمونه شناخته شده این نوع ارتباط است.

- ارتباط جمعی^۲ که در آن انتقال پیام به تعداد زیادی از افراد و در یک زمان صورت می‌گیرد و انتظار می‌رود در گیرندگان پیام، معنای مشابه با معنای مورد نظر فرستنده پیام ایجاد شود. نمونه ارسال اطلاعات، ایده‌ها و برداشت‌ها از طریق وسایل ارتباطی و دریافت آن از جانب تعداد زیادی از افراد در یک زمان را در رادیو، تلویزیون، روزنامه، مجله و سایر رسانه‌های جمعی مکتوب و غیرمکتوب، می‌توان دید. در ارتباط جمعی، ویژگی‌هایی وجود دارد که آن را از انواع دیگر ارتباط مجزا می‌کند. این ویژگی‌ها عبارت‌اند از (سوپو،^۳ ۲۰۱۸:۲۱):

- گیرندگان پیام در ارتباط جمعی، به نسبت زیاد، نامتجانس و ناشناس هستند.

- انتشار پیام به سرعت اتفاق می‌افتد.

- اکثر پیام‌ها به نحوی زمان‌بندی می‌شوند که همزمان به اکثر مخاطبان برسند.

- ارسال پیام در یک ارتباط جمعی، نوعی تکثیر پیام را موجب می‌شود.

- هزینه دریافت پیام برای مخاطب چندان زیاد نیست (سوپو، ۲۰۱۸).

نظریه‌های ارتباطی

نظریه تبادل اجتماعی SET

نظریه تبادل اجتماعی دیدگاه جامعه‌شناختی توضیح‌دهنده تغییر و ثبات اجتماعی به‌عنوان فرایند تبادلات مذاکره شده بین طرفین است. SET بیان می‌دارد تمام ارتباطات انسانی با استفاده یک تحلیل ذهنی و درونی سود-زیان و مقایسه گزینه‌های مختلف جایگزین شکل می‌گیرد. این نظریه تلفیقی از یافته‌های اقتصادی و روان‌شناختی در چارچوب قدرتمند جامعه‌شناختی است. SET تجلی بسیاری از فرضیه‌های ساختارگرایی و نظریه انتخاب عقلانی است (گاربا^۴ و همکاران، ۲۰۱۸:۷۶). نظریه تبادل اجتماعی ریشه در نظریه اقتصادی دارد که از سوی تیلیاوت^۵ و کلی^۶ برای بررسی روان‌شناسی اجتماعی گروه‌ها دست‌کاری شده است. این نظریه بر ادوارکات مرتبط با سود و زیان‌های روابط با افراد و کارکردهای آنها برای رضایت از ارتباط متمرکز است. مقایسه مؤلفه‌ای

1. group communication

2. mass communication

3. Sopow

4. Garba

5. Thibaut

6. Kelley

مهم از تبادل اجتماعی است و استانداردهایی را برای نحوه قضاوت در مورد روابط فراهم می‌آورد. استانداردهای مقایسه‌ای کاملاً فردی و ذهنی هستند و بین افراد و گروه‌ها یا حتی در ذهن یک فرد برای افراد مختلف، متفاوت‌اند (پردالی^۱ و همکاران، ۲۰۱۸: ۲۵۵).

ارتباطات اجتماعی در بستر نظریه تبادل اجتماعی

SET شامل نکاتی در مورد ارتباط و نیز نکاتی در مورد اجباری مشترک است که هر دو طرف رابطه طبق آن مسئولیت‌هایی را برای طرف مقابل ادراک می‌کنند (لاوه^۲، ۲۰۱۷: ۸۵۲).

در SET ارزشیابی بر اساس دو نوع مقایسه صورت می‌گیرد: سطح مقایسه و سطح مقایسه برای گزینه جایگزین. سطح مقایسه (CL1) بازنمایی استاندارد از احساس افراد نسبت به آن چیزی است که باید در مسیر پاداش و هزینه از یک رابطه خاص دریافت کنند.

سطح مقایسه برای گزینه جایگزین (Clalt) به «پایین‌ترین سطح پاداش‌های عقلانی اشاره دارد که فرد مایل است از روابط جایگزین و یا تنها بودن، به دست آورد» (برگر^۳ و همکاران، ۲۰۱۰: ۲۷). افراد در مجموعه‌ای از توالی‌های رفتاری یا مجموعه‌هایی از کنش‌ها درگیر می‌شوند که برای رسیدن به اهدافشان طراحی شده است.

هنگامی که در چنین توالی‌های رفتاری درگیر می‌شوند، تا حدی به طرف مقابل ارتباطی خود وابسته‌اند. کنترل سرنوشت توانایی تحت تأثیر قرار دادن پرونده‌های شریک رابطه و کنترل رفتار، قدرت تغییر رفتار دیگری از طریق تغییر دادن رفتار خویش است (جانگ^۴ و او^۵، ۲۰۱۷: ۱۲۰).

نظریه ارتباط جمعی

سواد و فرهنگ رسانه در قالب‌های چاپی یا کتاب‌های الکترونیکی و همچنین در پلت‌فرم‌های ارزیابی و انتصاب آنلاین برای مدرسان و دانشجویان در دسترس است. این ابزارهای آنلاین، که به صورت جمعی^۶ (ارتباط جمعی) نامیده می‌شوند، مدیریت وظایف را برای مدرسان آسان‌تر می‌کنند و به یادگیری و مطالعه به دانشجویان انگیزه و کارآیی بیشتری می‌بخشند (دادگران، ۱۳۸۶).

1. Palardy
2. Lavelle

3. Berger
4. Jeong

5. Oh
6. connect mass communication

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از حیث پارادایم‌های غالب پژوهش، در گروه تفسیری طبقه‌بندی می‌شود؛ به همین دلیل از حیث روش‌شناسی در دسته پژوهش‌های کیفی قرار می‌گیرد. در این پژوهش از روش کیفی (نظریه داده‌بنیاد) استفاده شده است. منابع داده‌ها در این راهبرد نیز مانند راهبردهای دیگر عبارت از مصاحبه، مشاهدات میدانی و اسناد و مدارکی مانند دفترهای یادداشت، خاطرات و زندگی‌نامه‌ها، منابع تاریخی، روزنامه‌ها و سایر رسانه‌ها از جمله نوارهای ویدیویی بوده‌اند. همچنین پژوهشگرانی که از راهبرد نظریه داده‌بنیاد استفاده می‌کنند، مانند سایر پژوهشگران کیفی، مسئولیت و نقشی را که در تفسیر داده‌ها بر عهده‌دارند، به‌خوبی می‌پذیرند و تنها به گزارش و بیان دیدگاه‌های افراد، گروه‌ها و سازمان‌های تحت مطالعه اکتفا نمی‌کنند، بلکه مسئولیت تفسیر دیده‌ها، شنیده‌ها و خواننده‌های خود را نیز بر عهده می‌گیرند. پژوهش‌های کیفی عموماً درصدد کشف مفاهیم و روابط آنها در عرصه طبیعی وقوع پدیده‌ها هستند. اهداف پژوهش‌های کیفی بر اساس پارادایم و روش مطالعه متفاوت است. عموماً پژوهشگران کیفی اقدام به توصیف و تفسیر یک پدیده از دیدگاه افراد مشارکت‌کننده در مطالعه می‌کنند. در این تحقیق به‌منظور جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز از روش میدانی استفاده شده است. روش پژوهش میدانی می‌تواند روشی برای جمع‌آوری داده‌های کیفی در نظر گرفته شود. درواقع پژوهشگر باید خودش وارد میدان شود تا به‌صورت طبیعی با مسئله روبه‌رو شود. در روش میدانی، پژوهشگر باید از تمام نکات مهم یادداشت بردارد تا بعد از اتمام، آنها را جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل کند. این روش اغلب از طریق مصاحبه و مشاهده انجام می‌پذیرد. در نظریه داده‌بنیاد، الگوی جمع‌آوری داده‌ها متفاوت است. در مطالعه نظریه داده‌بنیاد فعالیت‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها به‌طور هم‌زمان صورت می‌گیرد. مصاحبه روش مناسبی برای جمع‌آوری داده‌ها در نظریه داده‌بنیاد است چراکه مصاحبه‌ها مبتنی بر تجارب و گفتگوهای روزانه زنده هستند و افراد مصاحبه‌کننده فرصتی برای مصاحبه با افراد دیگر در یک موقعیت خاص به‌صورت چهره‌به‌چهره پیدا می‌کنند (دلاور، ۱۳۹۶). در این پژوهش از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته استفاده شده است. مصاحبه نیمه‌ساختاریافته مصاحبه‌ای است که در آن، سؤالات مصاحبه از قبل مشخص می‌شود و از تمام پاسخ‌دهندگان، پرسش‌های مشابه پرسیده می‌شود؛ اما آنها آزادند که پاسخ خود را به هر

طریقی که می‌خواهند پاسخ دهند. البته در راهنمای مصاحبه جزئیات مصاحبه، شیوه بیان و ترتیب آن ذکر نمی‌شود. این موارد در طی فرایند مصاحبه تعیین می‌شوند. در پژوهش حاضر برای نمونه‌گیری، از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. نمونه‌گیری هدفمند یعنی پژوهشگر افراد و مکان مطالعه را از این‌رو، برای مطالعه انتخاب می‌کند که می‌توانند در فهم مسئله پژوهش و پدیده محوری مطالعه مؤثر باشند. در این پژوهش ۳۰ نفر از استادان و دبیران آموزش متوسطه که دارای دست‌کم ۱۵ سال سابقه تدریس و مدرک دکترای در زمینه علوم تربیتی، برنامه‌ریزی درسی و مدیریت آموزشی بوده‌اند، انتخاب شده‌اند.

تحلیل داده‌ها مطابق با روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد طی سه مرحله کدگذاری انجام شده است. اولین گام، یافتن مقولات مفهومی در داده‌ها در سطح اولیه از انتزاع بوده است. دومین گام، یافتن ارتباطات بین این مقولات و سومین مرحله، مفهوم‌سازی و گزارش این ارتباطات در سطح بالاتری از انتزاع است.

کدگذاری باز: بخشی از فرایند تحلیل داده‌ها؛ شامل خرد کردن، مقایسه کردن، مفهوم‌پردازی و مقوله‌بندی داده‌هاست. کدگذاری باز طی دو مرحله انجام می‌گیرد: کدگذاری سطح اول که منجر به تولید مفاهیم می‌شود و کدگذاری سطح دوم که حاصل آن ایجاد مقوله‌هاست.

کدگذاری محوری: فرایند مرتبط‌سازی مقولات را کدگذاری محوری می‌نامند. چراکه این کدگذاری بر محور مقوله، مرتبط‌سازی مقولات در سطح ابعاد و ویژگی‌های پارادایم اتفاق می‌افتد. در کدگذاری محوری لازم است شکل محکمی از روابط حول محور مقوله شکل گیرد و مقولات نیز شناسایی شوند: **شرایط علی:** حوادث، وقایع و اتفاق‌هایی که به وقوع یا گسترش پدیده می‌انجامند. پدیده (مقوله اصلی): ایده و فکر محوری، حادثه، اتفاق یا واقعه‌ای که سلسله کنش/کنش متقابل به‌سوی آنها رهنمون می‌شوند تا آنها را اداره، یا با آنها به صورتی برخورد کنند، یا اینکه سلسله رفتارها به آنها مرتبط‌اند. در واقع، همان هسته مورد مطالعه که در این پژوهش (آموزش سواد ارتباطی) است.

زمینه: سلسله خصوصیات ویژه‌ای که به پدیده دلالت می‌کنند. زمینه نشان‌دهنده یک سلسله شرایط خاصی است که در آن راهبردهای کنش/کنش متقابل صورت می‌گیرد.

شرایط میانجی (مداخله‌گر): شرایط ساختاری که به پدیده تعلق دارند

و بر راهبردهای کنش/کنش متقابل اثر می‌گذارند. آنها راهبردها را درون زمینه خاصی سهولت می‌بخشند و یا آن را محدود و مقید می‌کنند.

راهبرد: کنش/کنش متقابل: راهبردهای ایجاد شده برای کنترل، اداره و برخورد با پدیده، تحت شرایط مشاهده شده خاص متقابل اثر می‌گذارند. آنها راهبردها را درون زمینه خاصی سهولت می‌بخشند و یا محدود و مقید می‌کنند.

پیامد: نتیجه و حاصل کنش/کنش متقابل.

کدگذاری انتخابی: در این مرحله باید مقولات را با یکدیگر مرتبط ساخت تا نظریه شکل بگیرد. در واقع پس از مرتبط‌سازی مقولات با یکدیگر در سطحی انتزاعی‌تر و توضیح مفصل هر کدام از مقولات عمده و اصلی در قالب خط داستان به ترسیم دیاگرامی که روابط بین مفاهیم و مقولات تحقیق را نشان می‌دهد پرداخته می‌شود. نکته اساسی در این مرحله که اساس نام‌گذاری مدل نهایی نظریه داده‌بنیاد محسوب می‌شود، مقوله هسته است. مقوله هسته، مقوله‌ای است که با مقولات عمده دیگر مرتبط است و به فراوانی در داده‌ها به آن اشاره شده است، این مقوله همچنین باید به اندازه کافی انتزاعی باشد که به تولید نظریه بینجامد (استراوس، ۲۰۰۸).

نحوه ارزیابی و اعتباربخشی به مدل آموزش سواد ارتباطی

بدون وجود دقت علمی، پژوهش (کمی یا کیفی) بی‌ارزش است و مطلوبیت خود را از دست می‌دهد. در پژوهش‌های، مختلف معیارهای متفاوتی برای ارزیابی پژوهش‌های کیفی از جمله پژوهش‌های مبتنی بر روش نظریه‌پردازی زمینه بنیاد ارائه شده است. در رویکرد نظریه‌پردازی زمینه بنیاد، به منظور اعتباربخشی به مدل و نتایج پژوهش از «زاویه‌بندی (اجماع / مثلث‌سازی) داده‌ها» و کنترل اعضا و ارزیابی بر اساس معیار «مقبولیت» استفاده می‌شود که شرح مختصری از آن در ادامه ارائه می‌شود. همواره دو معیار اصلی روایی و پایایی برای ارزیابی پژوهش‌های کمی و کیفی مطرح گردیده است. باوجوداین، استراوس^۱ و کوربین^۲ (۲۰۰۸) با به‌کارگیری این دو معیار برای پژوهش‌های کیفی مخالفت کرده‌اند و معیار مقبولیت را پیشنهاد داده‌اند. مقبولیت به این معنی است که یافته‌های پژوهش تا چه حد در انعکاس تجارب مشارکت‌کنندگان، محقق و خواننده در خصوص پدیده مورد مطالعه موثق و قابل‌باورند؛ به‌منظور

1. Strauss
2. Corbin

ارزیابی کیفیت پژوهش‌های مبتنی بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد (و همچنین دیگر پژوهش‌های کیفی)، استراوس و کوربین ۱۰ شاخص مقبولیت را معرفی کرده‌اند که بر مبنای آن پژوهش حاضر ارزیابی شده است.

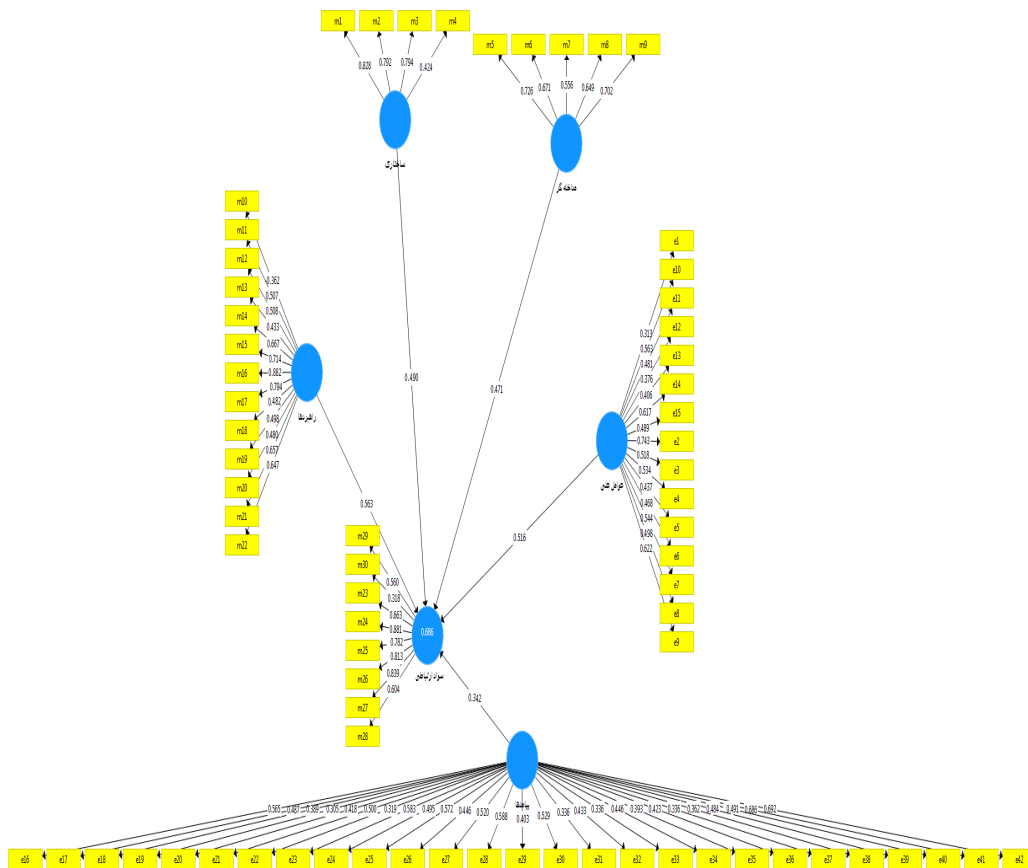
اجماع داده‌ها یعنی استفاده از منابع چندگانه آنها، مانند گردآوری داده‌ها از گروه‌های مختلف، محیط‌های مختلف، یا زمان‌های مختلف. به‌طور کلی، زمانی که برای گردآوری داده‌ها از بیش از یک دیدگاه استفاده می‌شود، تصویر کامل‌تری به دست می‌آید. کنترل اعضا یا اعتبار پاسخگو فنی است که از طریق آن، پژوهشگر مفروضات خود را با یک یا چند نفر از افراد مطلع تحت بررسی کنترل می‌کند و برای تأیید تفاسیر پژوهشگر به کار می‌رود. در این زمینه، در پژوهش حاضر پس از تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها به روش کدگذاری سه‌گانه، به‌منظور اعتباربخشی به مدل پژوهش، متغیرهای استخراج‌شده از مصاحبه‌ها و نتایج حاصل، به ۸ نفر از صاحب‌نظران ارائه شده که به‌طور عمده، برچسب‌های مفهومی الصاقی را برای محتوای داده‌ها مناسب و معتبر تلقی کرده‌اند.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش به‌منظور مدل‌یابی سواد ارتباطی، از روش آماری مدل‌یابی معادلات ساختاری و نرم‌افزار SmartPLS بهره گرفته شده است.

شکل ۲. مدل تحلیل مسیر با ضرایب استاندارد سواد ارتباطی
 Figure 2. Model of path analysis with standard coefficients of communication literacy

پژوهش‌های ارتباطی،
 سال بیست و نهم،
 شماره ۱ (پیاپی ۱۰۹)،
 بهار ۱۴۰۱

همان‌طور که شکل ۲ نشان می‌دهد تمام مسیرها مستقیم و معنادار هستند. بر طبق این مدل، عوامل ساختاری ۰/۴۹۰، عوامل مداخله‌گر، ۰/۴۷۱، پیامدها، ۰/۳۴۲، عوامل راهبردی ۰/۵۶۳ درصد سواد ارتباطی را در آموزش و پرورش تبیین می‌کنند. در مرحله بعد به بررسی شاخص‌های برازندگی مدل ساختاری پرداخته می‌شود. نتایج در جدول ۵ گزارش شده است.

جدول ۵. شاخص‌های برازندگی مدل ساختاری

Table 5. Structural model suitability indicators

مقدار برازش شده	حد مطلوب	شاخص
1.542	۳ < خوب؛ ۵ < متوسط	کای اسکوئر تقسیم بر درجه آزادی
0.000	> / ۰.۵	مقدار p برای مدل
0.94	۰/۹۵ > عالی، ۰/۹ > خوب	شاخص برازندگی تطبیقی
0.90	> ۰/۹	شاخص تاکر لوییس
0.92	> ۰/۹	شاخص برازندگی
0.93	> ۰/۹	شاخص نرم شده برازندگی
0.91	> ۰/۹	شاخص برازندگی فزاینده
0.014	۰/۰۵ < عالی، ۰/۰۵ تا ۰/۱ خوب	ریشه دوم برآورد واریانس خطا

همان گونه که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، مجذور کای نسبت به درجه آزادی آن (مجذور کای نسبی) سنجیده شده است. این شاخص برابر با ۱/۵۴۲ محاسبه شده که کمتر از ۳ است و در حد خوب قرار دارد. علاوه بر این شاخص برازندگی تطبیقی، شاخص تاکر لوییس، شاخص برازندگی، شاخص نرم شده برازندگی و شاخص برازندگی فزاینده هر چه به یک نزدیک تر باشد، برازش مدل بهتر است. شایان ذکر است که این مقدار در این شاخص‌ها باید حداقل ۰/۹ باشد تا مدل مورد نظر پذیرفته شود؛ مقادیر این شاخص‌ها، نشان از برازندگی مناسب مدل دارند. در جدول ۶ پارامترهای اندازه‌گیری روابط مستقیم متغیرها در مدل پیشنهادی آمده است. با توجه به مورد تأیید قرار گرفتن تمامی شاخص‌های برازندگی و میزان بار عاملی‌های بالای (۰/۳) مدل ارائه شده مورد تأیید است.

جدول ۶. پارامترهای اندازه‌گیری روابط مستقیم متغیرها در مدل پیشنهادی

Table 6. Parameters for measuring the direct relationships of variables in the proposed model

سطح معناداری Sig.	R ²	ضریب مسیر Path Coefficient	متغیر Variabel
0.001	0.240	0.490	عوامل ساختاری - شکل‌گیری سواد ارتباطی
0.001	0.221	0.471	عوامل مداخله‌گر - شکل‌گیری سواد ارتباطی
0.001	0.316	0.563	عوامل راهبردی - شکل‌گیری سواد ارتباطی
0.001	0.266	0.516	عوامل علی - شکل‌گیری سواد ارتباطی
0.001	0.116	0.342	پیامدها - شکل‌گیری سواد ارتباطی

همان‌گونه که در جدول ۶ مشاهده می‌شود، عوامل ساختاری و مداخله‌گر، راهبردی علی و پیامدی، اثر مستقیم معنادار بر شکل‌گیری سواد ارتباطی در آموزش و پرورش دارند. همچنین عوامل ساختاری، ۲۴ درصد شکل‌گیری سواد ارتباطی در آموزش و پرورش را پیش‌بینی می‌کنند. عوامل مداخله‌گر نیز توانسته‌اند ۲۲/۱ درصد شکل‌گیری سواد ارتباطی در آموزش و پرورش را پیش‌بینی کنند. عوامل راهبردی نیز توانسته ۳۱/۶ درصد و عوامل علی ۲۶/۶ درصد شکل‌گیری سواد ارتباطی در آموزش و پرورش را پیش‌بینی کند. عوامل راهبردی نیز توانسته‌اند ۱۱/۶ درصد شکل‌گیری سواد ارتباطی در آموزش و پرورش را پیش‌بینی کنند.

بررسی ضریب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی

به منظور بررسی ضریب پایایی پرسشنامه و اطمینان از هماهنگی درونی ابزار اندازه‌گیری پژوهش، از آزمون آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی استفاده شد که نتایج آن در جدول ۷ ارائه شده است. حد قابل قبول برای هر دو معیار بالاتر از ۰/۷ است.

جدول ۷. آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی

Table 7. Cronbach's alpha and combined reliability

پایایی ترکیبی Reliability	آلفای کرونباخ Cronbachs Alpha	متغیر Variabel
0.859	0.800	عوامل ساختاری - شکل‌گیری سواد ارتباطی
0.881	0.847	عوامل مداخله‌گر - شکل‌گیری سواد ارتباطی
0.845	0.758	عوامل راهبردی - شکل‌گیری سواد ارتباطی
0.874	0.711	عوامل علی - شکل‌گیری سواد ارتباطی
0.926	0.912	پیامدها - شکل‌گیری سواد ارتباطی

همان‌گونه که در جدول ۷ مشاهده می‌شود تمامی متغیرها از پایایی (آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی) لازم برخوردارند.

نتایج تحلیل داده‌ها: ارائه مدل آموزش سواد ارتباطی

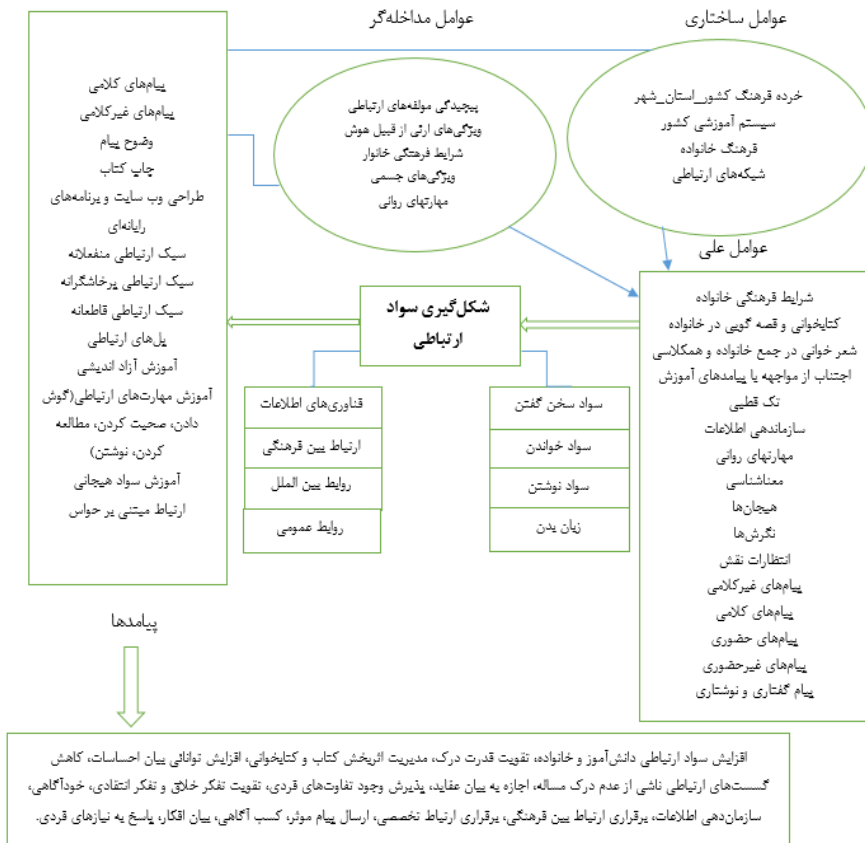
بنابر نظر کرسول (۲۰۰۵) یک نظریه پرداز زمینه بنیاد می‌تواند نظریه خود را به سه شیوه ممکن ارائه دهد: به صورت نمودار، به شکل تشریحی و روایت

بازنمایی کرونا در
بستر تلگرام شبکه‌های
فارسی زبان داخلی و
ماهواره‌ای...

یک داستان و یا به صورت مجموعه‌ای از گزاره‌ها. در این پژوهش مدل خلق شده به دو شکل ارائه می‌شود؛ برای این منظور، ابتدا از طریق نمودار، مدل آموزش سواد ارتباطی ارائه شده و سپس مدل یاد شده، روایت و تشریح می‌شود.

شکل ۳. مدل آموزش سواد ارتباطی

Figure 3. Communication literacy training model

مقوله اصلی: آموزش سواد ارتباطی

آموزش سواد ارتباطی ایده و فکر اصلی این پژوهش بوده است. در انتخاب سرفصل‌های مربوط به آموزش سواد ارتباطی، سعی بر این بوده است تا سرفصل‌های مهم در سایر کشورهایی که الگوی سواد ارتباطی را به‌عنوان

یک نقشه راه طراحی و اجرا کرده‌اند، با توجه به شرایط آموزشی و محیط فرهنگی کشور و تجربیات مصاحبه‌شوندگان بومی‌سازی شود. مهم‌ترین عامل در کارایی آموزش سواد ارتباطی طراحی آن است که باید متناسب با اهداف استفاده‌کنندگان مورد توجه قرار گیرد، در پژوهش حاضر هدف، ارائه الگوی آموزش برای دانش‌آموزان بوده است.

با توجه به موارد بالا دو سرفصل کلی زیر استخراج شده است:

آموزش، مشاهده

آموزش: آموزش، عبارت از فعالیت‌هایی است که به‌منظور ایجاد یادگیری در یادگیرنده، از جانب آموزگار یا معلم طرح‌ریزی می‌شود و بین آموزگار و یک یا چند یادگیرنده، کنش متقابل جریان می‌یابد: سواد سخن گفتن، سواد خواندن، سواد نوشتن، زبان بدن، فناوری ارتباطات، ارتباط بین فرهنگی، روابط بین‌الملل، روابط عمومی.

عوامل علی: از آنجاکه شرایط علی مقوله‌هایی هستند که مقوله اصلی را به وجود می‌آورند، طبق نظر مصاحبه‌شوندگان عوامل زیر، شرایط علی شناسایی شده‌اند:

شرایط فرهنگی خانواده، کتاب‌خوانی و قصه‌گویی در خانواده، شعرخوانی در جمع خانواده و همکلاسی‌ها، اجتناب از مواجهه با پیامدهای آموزش تک‌قطبی، سازماندهی اطلاعات، مهارت‌های روانی، معنانشناسی، هیجان‌ها، نگرش‌ها، انتظارات نقش، پیام‌های غیرکلامی، پیام‌های کلامی، پیام‌های حضوری، پیام‌های غیرحضوری و پیام‌های گفتاری و نوشتاری.

عوامل ساختاری: بر اساس مصاحبه‌های انجام شده، راهبردهای دستیابی

به الگوی آموزش سواد ارتباطی از زمینه و بسترهای زیر تأثیر می‌گیرد: خرده‌فرهنگ کشور، استان، شهر، نظام آموزشی کشور، فرهنگ خانواده و شبکه ارتباطی.

عوامل مداخله‌گر: با توجه به اینکه شرایط مداخله‌گر، شرایط زمینه‌ای

عمومی است که بر راهبردها تأثیر می‌گذارند با تحلیل اظهارات مصاحبه‌شوندگان عوامل زیر، از عوامل مداخله‌گر شناسایی شده‌اند:

پیچیدگی مؤلفه‌های ارتباطی، ویژگی‌های ارثی از قبیل هوش و شرایط فرهنگی خانوار، ویژگی‌های جسمی و مهارت‌های روانی.

راهبردها: در این بخش راهبردهایی ارائه می‌شوند که با توجه به شرایط علی‌یاد شده، از بستر شرایط زمینه‌ای و شرایط مداخله‌گر استخراج شده‌اند: پیام‌های کلامی، پیام‌های غیر کلامی، وضوح پیام، چاپ کتاب، طراحی وبسایت و برنامه‌های رایانه‌ای، سبک ارتباطی منفعلانه، سبک ارتباطی پرخاشگرانه، سبک ارتباطی قاطعانه، پل‌های ارتباطی، آموزش آزاداندیشی، آموزش مهارت‌های ارتباطی (گوش دادن، صحبت کردن، مطالعه کردن و نوشتن)، آموزش سواد هیجانی و ارتباط مبتنی بر حواس.

پیامدها: افزایش سواد ارتباطی دانش‌آموز و خانواده، تقویت قدرت درک، مدیریت اثربخش کتاب و کتاب‌خوانی، افزایش توانایی بیان احساسات، کاهش گسست‌های ارتباطی ناشی از نبود درک مسئله، اجازه بیان عقاید، پذیرش وجود تفاوت‌های فردی، تقویت تفکر خلاق و تفکر انتقادی، خودآگاهی، سازماندهی اطلاعات، برقراری ارتباط بین‌فرهنگی، برقراری ارتباط تخصصی، ارسال پیام مؤثر، کسب آگاهی، بیان افکار و پاسخ به نیازهای فردی.

بحث و نتیجه‌گیری

انسان همانند سایر موجودات زنده، ساخت و فطرت خاص خود را دارد، ساخت و فطرت خاصی که موجب برتری او از سایر موجودات زنده می‌گردد. برتری انسان بر حیوانات دیگر به چند امر بستگی دارد که می‌توان آنها را از راه مطالعات مقایسه‌ای میان انسان و حیوان دریافت؛ این‌گونه مطالعات نشان می‌دهند که دلیل عمده برتری انسان، برخورداری از نیروی فکری عالی و توانایی به کار بردن زبان برای آسان ساختن سازگاری با محیط است. یکی از مهم‌ترین چالش‌های امروزه «ارتباط» است. در اغلب جوامع انسان‌ها برای برقراری ارتباط با خود، دیگران، سایر موجودات، جاندار یا غیرجاندار، به سواد به نام سواد ارتباطی نیاز دارند. ارتباط چیزی بیش از گفت‌و شنود یا مکاتبه در جریان زندگی روزمره است. آشنایی با سواد ارتباطی، با کیفیت زندگی فردی و اجتماعی و افزایش احتمال توفیق در کارها منجر خواهد شد. دلیل این امر آن است که مبنای حرکت و اقدامات انسان با خود و پیرامونش است. پژوهش‌های مختلف از ضعف بسیاری از انسان‌ها در توانایی برقراری ارتباط به مفهوم گسترده آن حکایت دارند. بسیاری از جنگ‌ها، اختلافات قومی، قبیله‌ای، مذهبی و حتی تخریب محیط‌زیست، ناشی از فقدان سواد ارتباطی لازم در سطح گسترده جوامع

انسانی بوده است. آثار این تا حدی در زندگی بشر اهمیت دارد که می‌توان از آن به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های زندگی امروز یاد کرد.

ایجاد ارتباط با دیگران و درک موقعیت و دیدگاه آنان، یکی از مهارت‌های ارتباطی مهم در حوزه روابط بین فردی است. گاهی برقراری ارتباط بسیار ساده است؛ همین که محترمانه موافقت یا مخالفت خود را با دیگران اعلام می‌کنیم، در واقع با آنها ارتباط برقرار کرده‌ایم. وقتی فرد باتجربه و کارآزموده باشد، تقریباً با هر شخصی می‌تواند ارتباط برقرار کند. انسان برای پیشبرد اهداف خود و در نهایت موفقیت علمی و شغلی و ... به برقراری ارتباط نیاز دارد و اساس رابطه‌ها بر پایه پیام شکل می‌گیرد. ارسال پیام یک اصل برقراری ارتباط است که نمی‌توان آن را نادیده گرفت. زمانی در برقراری ارتباط موفق خواهید بود که ارسال و دریافت پیام بدون نقص صورت پذیرد. با ورود به قرن بیست‌ویک، مصادف با وقوع انقلاب ارتباطی و اطلاعاتی، افراد جامعه تحت تأثیر بمباران‌های رسانه‌ای قرار دارند و رسانه‌های عصر حاضر نقشی عمده در شکل‌گیری رفتار، عقاید، عواطف و به‌خصوص روابط فردی و اجتماعی بازی می‌کنند. اکنون سواد رسانه‌ای به‌عنوان یکی از کارآمدترین ابزارهای نظارتی طرف توجه بسیاری از کشورهاست و افزایش نظام‌های اطلاعاتی و ارتباطی، ضرورت آموزش سواد رسانه‌ای در افراد جامعه را بیش‌ازپیش نمایانگر می‌سازد چراکه پیام‌های تولیدشده از سوی رسانه‌های مختلف در سرتاسر جهان، مخاطبان را دچار نوعی سردرگمی و تردید در انتخاب و گزینش پیام‌های دریافتی می‌کند. اگر تا قبل از عصر حاضر، سواد محدود به توانایی خواندن و نوشتن بود، امروز مفهومی فراتر، گسترده‌تر و پیچیده‌تر پیدا کرده است. سواد خواندن و نوشتن در کنار سواد ارتباطی، سواد عاطفی، سواد رایانه‌ای، سواد مالی و البته سواد رسانه‌ای، شش معیار امروزی یونسکو برای باسواد تلقی شدن در عصر حاضر به شمار می‌رود.

پژوهش حاضر الگوی شکل‌گیری سواد ارتباطی در ایران را ارائه کرده است. سواد ارتباطی مقوله‌ای فراتر از آموزش و پرورش را شامل می‌شود. از بدو تولد کودک محرک‌های اطراف وی و رفتار والدین و خویشاوندان، پایه‌های اولیه ارتباط را پی‌ریزی می‌کنند و کودک با نگاه به اطرافیان و الگو گرفتن از آنان گام‌های اولیه ارتباط را برمی‌دارد. در این میان، آموزش و پرورش نیز با توجه به اهمیت برقراری ارتباط با پرورش معلمان و مسئولان آگاه، راه‌های ارتباطی را گسترش می‌دهد و زمینه ارتباط درست و سالم را تدارک می‌بیند. نقش برقراری

ارتباط صحیح در عصر فناوری اطلاعات بر هیچ‌کس پوشیده نیست. جهان در حال یکی شدن است و سیگنال‌های ارتباطی همه‌جا را فراگرفته است. نحوه استفاده صحیح از این سیگنال‌ها و به‌کار بردن آنها در زندگی شخصی یکی از نیازهای سواد ارتباطی است.

باوجود گام‌هایی که در آموزش و پرورش در راه آموزش سواد رسانه‌ای که جزئی از سواد ارتباطی است برداشته‌شده، کمبودها و کاستی‌های فراوانی در امر ایجاد این سواد به چشم می‌خورد که پژوهشگر را برآن داشته است تا به بررسی این موضوع، یعنی شکل‌گیری سواد ارتباطی در آموزش و پرورش ایران بپردازد.

بر اساس الگوی ارائه‌شده، خبرگان معتقدند که متأثر شدن از شرایط ساختاری و مداخله‌گر از قبیل، خرده‌فرهنگ کشور، استان، شهر، نظام آموزشی کشور، فرهنگ خانواده، شبکه ارتباطی و پیچیدگی مؤلفه‌های ارتباطی، ویژگی‌های ارثی از قبیل هوش و شرایط فرهنگی خانوار، ویژگی‌های جسمی و مهارت‌های روانی از عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سواد ارتباطی در آموزش و پرورش است. از عوامل علی‌شناسایی‌شده در این پژوهش می‌توان به شرایط فرهنگی خانواده، کتاب‌خوانی و قصه‌گویی در خانواده، شعرخوانی در جمع خانواده و همکلاسی‌ها، اجتناب از مواجهه با پیامدهای آموزش تک‌قطبی، سازماندهی اطلاعات، مهارت‌های روانی، معناشناسی، هیجان‌ها، نگرش‌ها، انتظارات نقش، پیام‌های غیرکلامی، پیام‌های کلامی، پیام‌های حضوری، پیام‌های غیرحضوری و پیام‌های گفتاری و نوشتاری اشاره کرد. در کل شکل‌گیری سواد ارتباطی نیازمند شکل‌گیری سواد سخن‌گفتن، سواد خواندن، سواد نوشتن، زبان بدن، فناوری ارتباطات، ارتباط بین فرهنگی، روابط بین‌الملل و روابط عمومی است. همچنین با توجه به دیدگاه‌های خبرگان در این بخش راهبردهایی، از قبیل، پیام‌های کلامی، پیام‌های غیرکلامی، وضوح پیام، چاپ کتاب، طراحی وبسایت و برنامه‌های رایانه‌ای، سبک ارتباطی منفعلانه، سبک ارتباطی پرخاشگرانه، سبک ارتباطی قاطعانه، پل‌های ارتباطی، آموزش آزاداندیشی، آموزش مهارت‌های ارتباطی (گوش دادن، صحبت کردن، مطالعه کردن، نوشتن)، آموزش سواد هیجانی و ارتباط مبتنی بر حواس ارائه می‌شوند که با توجه به شرایط علی‌یاد شده، از بستر شرایط زمینه‌ای و مداخله‌گر استخراج شده‌اند. پیامدهای استخراج‌شده سواد ارتباطی عبارت‌اند از: افزایش سواد ارتباطی دانش‌آموز و خانواده، تقویت

قدرت درک، مدیریت اثربخش کتاب و کتاب‌خوانی، افزایش توانایی بیان احساسات، کاهش گسست‌های ارتباطی ناشی از فقدان درک مسئله، اجازه بیان عقاید، پذیرش وجود تفاوت‌های فردی، تقویت تفکر خلاق و تفکر انتقادی، خودآگاهی، سازماندهی اطلاعات، برقراری ارتباط بین‌فرهنگی، برقراری ارتباط تخصصی، ارسال پیام مؤثر، کسب آگاهی، بیان افکار و پاسخ به نیازهای فردی. سواد در معانی عادی برای تقویت افراد و جامعه مورد نیاز است، اما برای جهان امروز کافی نیست. بنابراین، نظام آموزشی کشورها باید با نیازهای متنوع سواد و مهارت‌ها سازگار و متعادل باشد. در بررسی و مطالعه آزمون‌سازی رابطه بین کاربرد فناوری ارتباط مدرن و سواد رسانه‌ای، ارتباط معناداری بین کاربرد فناوری ارتباط مدرن و سواد رسانه‌ای وجود داشت و شدت این رابطه، قوی و مثبت بود. به عبارت دیگر، با افزایش کاربرد فناوری ارتباط، سطح سواد رسانه‌ای افزایش می‌یابد.

هر کنش و واکنش بشری نمی‌تواند بدون مفهوم برقراری ارتباط قابل حصول باشد. به نظر می‌رسد که انسان در ارتباط ثابت با تمام جنبه‌های حیاتی خود، دیگران، گروه‌ها، رسانه‌ها، عوامل متافیزیکی، جانوران، گیاهان، و هر عامل حیاتی دیگر باشد. در بررسی تأثیر آموزش مهارت‌های ارتباطی گروه‌مدار در زمینه خودتفصیلی (خودافتراقی و خودتشخیصی) در بین نوجوانان دبیرستانی، مشخص شد که تعلیم مهارت‌های ارتباطی گروه‌محور، عامل خودتفصیلی را در بین نوجوانان افزایش داده است.

پیشنهادها

- بسته به ضرورت آموزش سواد ارتباطی و تأثیر آن بر نظام آموزشی کشور، لازم است برنامه درسی برای مقاطع مختلف تحصیلی تدوین و همچنین دوره‌های آموزش سواد ارتباطی برای اقشار مختلف جامعه طراحی شود.
- برنامه‌ریزان درسی که متولیان اصلی تدوین برنامه‌های درسی هستند، با استفاده از نتایج این پژوهش با مسائل و رئوس کلی آموزش سواد ارتباطی آشنا شوند و در راه تعیین اهداف، محتوا، روش و ارزشیابی مناسب بکوشند.
- با استفاده از نتایج این پژوهش، دوره‌های آموزشی، برای بالا بردن آگاهی و آشنایی بیشتر معلمان با مقوله سواد ارتباطی برگزار شود، تا این امر در نهایت به ارتباطات صحیح و درست بینجامد.

● در مرحله طراحی برنامه آموزش سواد ارتباطی برای تنظیم محتوا، از روش سازماندهی موضوعات مجزا که هدف آن اکتساب دانش و ایده در موضوع مورد تدریس و توسعه و پرورش انضباط ذهنی از طریق مطالعه آن موضوع است، استفاده شود.

نوآوری در پژوهش

به نظر می‌رسد، که بررسی سواد ارتباطی و فرایند شکل‌گیری آن، در داخل و خارج از کشور انجام نپذیرفته است. تنها یک مقاله از سوی قاسمی و راسخ (۲۰۲۰) به زبان انگلیسی نگاشته شده است، به این ترتیب پژوهش حاضر، با توجه به نپرداختن آموزش و پرورش، صداوسیما و سایر سازمان‌ها به موضوع ارتباط و نحوه برقراری ارتباط، داشتن ارتباط سالم و ... پژوهشی نوآورانه محسوب می‌شود.

محدودیت‌های پژوهش

محدودیت اصلی این پژوهش، نبود پژوهش‌های مشابه در سطح داخلی و خارجی است، سواد ارتباطی باینکه یکی از ضروریات برقراری ارتباط و داشتن روابط پاینده است، متأسفانه از صحنه پژوهش و همچنین آموزش دور مانده است. یکی دیگر از محدودیت‌های پژوهش حاضر مربوط به رویکرد آن است. از آنجاکه در پژوهش‌های کیفی، پدیده مورد نظر در بستری که رخ می‌دهد مورد مطالعه قرار می‌گیرد، امکان تعمیم‌پذیری نتایج و یافته‌ها به دیگر شرایط و موقعیت‌ها محدود است.

بنابراین به راحتی نمی‌توان نتایج پژوهش حاضر را به دیگر حوزه‌ها تعمیم داد. در پژوهش‌های کیفی، امکان بروز و دخالت داده شدن پیش‌فرض‌ها و تعصبات پژوهشگر ممکن است یافته‌ها و نتایج را خدشه‌دار سازد؛ با این حال در پژوهش حاضر تلاش شده است که تا حد امکان بدون سوگیری عمل شود نتایج صرفاً بر اساس تجارب و دیدگاه‌های مصاحبه‌شوندگانی که عموماً در حوزه آموزش و برنامه‌ریزی درسی بوده‌اند، به دست آید. از دیگر محدودیت‌های پژوهش‌های کیفی این است که امکان تفاسیر مختلف از پدیده مورد بررسی وجود دارد، به همین دلیل، تفسیر صورت گرفته از تبیین جایگاه اقوام در پژوهش حاضر تنها یکی از تفاسیر ممکن و پذیرفتنی در مورد آن است و امکان ارائه تفاسیر دیگر نیز وجود دارد.

منابع

- آفرد جی، اسمیت. (۱۳۸۴). **ارتباطات و فرهنگ** (۳) (ترجمه طاهره فیضی، اکرم هادی‌زاده مقدم و مهدی بابائی اهر). تهران: سمت.
- ابراهیم‌زاده، عیسی. (۱۳۸۴). **آموزش بزرگسالان** (رشته علوم تربیتی). تهران: انتشارات دانشگاه پیام‌نور، ۷۸-۵۵.
- احمدی، آذر و جواد، پورکریمی. (۱۳۹۲). **سواد فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICTL) دبیران بر اساس الگوی (ISST). تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی**، ۴۷ (۴)، ۴۶۸ - ۴۴۹.
- اشرفی‌ریزی، حسن؛ امیر، رضانی؛ حامد، آقاجانی و زهرا، کاظمپور. (۱۳۹۲). بررسی میزان سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی اصفهان. **نظام‌ها و خدمات اطلاعاتی**، ۲(۶)، ۹۱-۳۴.
- امینی، محمد؛ فریبرز، صدیق ارفعی و ملوک، قدمی. (۱۳۸۸). بررسی اثربخشی تربیت سیاسی مقطع متوسطه از دیدگاه دبیران و دانش‌آموزان، مطالعه موردی دانش‌آموزان شهر کاشان. **دانشور رفتار**، ۱۶(۳۶)، ۵۴-۴۱.
- برکو، ری؛ دارلین، ولوین و اندرو، ولوین. (۱۳۹۲). **مدیریت ارتباطات: فردی و عمومی** (ترجمه داود ایزدی و سیدمحمد اعرابی). تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- بیدارمغز، علی‌محمد. (۱۳۹۴). **ارتباطات غیرکلامی**. تهران: کارگزار روابط عمومی، ۲۵۰-۱.
- تقی‌زاده، عباس. (۱۳۹۶). اثربخشی آموزش سواد رسانه‌ای بر دانش‌آموزان در شهر کرمان. **پژوهش‌های ارتباطی**، ۲۴(۹۲)، ۱۷۴-۱۵۳.
- خوش‌زبان، علی؛ محمد، سلطانی‌فر و علی، دلاور. (۱۳۹۸). نقش مؤلفه‌های احساسی و اخلاقی سواد رسانه‌ای در توسعه سرمایه اجتماعی در بین شهروندان تهرانی. **مطالعات فرهنگ - ارتباطات**، ۲۰ (۴۸).
- دادگران، سیدمحمد. (۱۳۹۶). **مبانی ارتباطات جمعی**. تهران: فیروزه.
- دانای طوسی، مریم و علیرضا، کیامنش. (۱۳۸۸). رویکردهای نظری زیربنای تعریف سواد: شواهدی از برنامه درسی کشورهای آمریکا، کانادا، انگلستان، سنگاپور، سنگال، اندونزی و ایران. **نوآوری‌های آموزشی**، ۸(۳۱)، ۷۵-۱۰۰.
- دلاور، علی. (۱۳۹۶). **روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی**. تهران: انتشارات دانشگاه پیام‌نور.

رئیس، مهنوش؛ فیروزه، مصطفوی و همکاران. (۱۳۹۴). سواد سلامت ارتباطی و انتقادی و خودمراقبتی در بیماران دیابتی نوع دو. *مجله دیابت و متابولیسم ایران*، ۱۴(۳)، ۲۰۸-۱۹۹.

صلواتیان، سیاوش؛ سیدبشیر، حسینی و سینا، معتضدی. (۱۳۹۵). طراحی الگوی آموزش سواد رسانه‌ای به نوجوانان. *مطالعات برنامه‌ریزی آموزشی*. ۱۵(۱۰)، ۷۴-۴۹.

فلسفی، سیدغلامرضا و مریم، سلیمی. (۱۳۹۹). *سواد خبری*. قم: مدرسه، ۱-۱۲۴.

قاسمی، حمید؛ نازنین، راسخ و لیلا، ایزدپرست. (۱۳۹۹). *سواد ارتباطی تهران: اندیشه‌آرا*، ۳۲۸-۱.

لال، جیمز و مجید، نکودوست. (۱۳۹۱). *ارتباطات، فرهنگ، رهیافتی جهانی*. چاپ دوم، تهران: مؤسسه انتشاراتی روزنامه ایران.

لوتانز، فرد. (۱۳۹۸). *رفتار سازمانی (رویکردی مبتنی بر شواهد)* (ترجمه عبدالمحمد طاهری و محمد شعبانی). چاپ سوم، تهران: آوای نور، ۴۷۲-۱. مجیدی قهرودی، نسیم و زهره، جوادیه. (۱۳۹۰). *بررسی نقش ارتباطات سازمانی بر شکل‌گیری و جذب سرمایه اجتماعی کارکنان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز.

ملکی، صغری و ساره، احمدی. (۱۳۹۲). *بررسی میزان سواد خواندن دانش‌آموزان پایه چهارم ابتدایی شهر شهریار و مقایسه آن با متوسط عملکرد دانش‌آموزان پایه چهارم کل کشور*. پژوهش در برنامه‌ریزی درسی (دانش و پژوهش در علوم تربیتی - برنامه‌ریزی درسی)، ۱۰(۳۹)، ۷۹-۶۹.

نیلی احمدآبادی، محمدرضا؛ ستاره، موسوی و فاطمه‌سادات، موسوی ندوشن. (۱۳۹۳). *بررسی میزان سواد سیاسی و اجتماعی شهروندان بزرگسال شهر اصفهان*. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۵(۵۴)، ۶۰-۴۹.

یونسکو. (۱۳۸۸). *به سوی جامعه دانایی‌محور* (ترجمه حسن قاسمی و سیروس آزادی). تهران: سمت.

Bandura, A. (2016). Social Cognitive Theory of Mass Communication. *Media Effects: Routledge*, 110-40.

Benson Mkandwire, S. (2018). "Literacy Versus Language: Exploring their Similarities and Differences". *Journal of Lexicography and Terminology*, 2 (1), 37-55 [38].

Berger, C. R.; Roloff, M. E. & Roskos-Ewoldsen, D. R. (2010). The Handbook of Communication Science (2nd Ed.). **Thousand Oaks, CA, USA: Sage Publications, Inc** 3 (3), 23-37.

Garba, O. A.; Babalola, M. T. & Guo, L. (2018). A Social Exchange Perspective on Why and When Ethical Leadership Foster Customer-Oriented Citizenship Behavior. **International Journal of Hospitality Management**, 70-85, 1, doi:<https://doi.org/10.1016/j.ijhm>

Ghasemi, H. & Rasekh, N. (2020). Identifying Dimensions of Communication Literacy: Thematic Analysis Approach. **Journal of Health Literacy**, 4, Issue 4, 1-12.

Gill, D. & Adams, B. (2012). **ABC of Communication Studies: Nelson Thornes**, 102-134.

Goody, J. (2006). The Logic of Writing and the Organization of Society. Overview. **Cambridge University Press**. ISBN 978-0-521-33962-9.

Gordon, C. (2020). A Cluster Randomized Controlled Trial of the Some Social Media Literacy Body Image and Wellbeing Program for Adolescent Boys and Girls: Study Protocol. **Body Image**, 33, 27-37.

Guttmann, A. (2018). Democratic Education. Princeton University Press. New Jersey, 67-89.

Hasanzadeh, M. (2015). Personality, Family Communication Patterns and Assertive Behavior in Students. **Educational Psychology**, 11(37), 103-127.

Huston, S.J. (2010). Measuring Financial Literacy. **Journal of Consumer Affairs**, 44(2), 296-316, <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01170>

Jeong, M. & Oh, H. (2017). Business-to-business Social Exchange Relationship Beyond Trust and Commitment. **International Journal of Hospitality Management**, 65, 115-124, <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2017.06.004>

Lavelle, J. J. (2017). Taking a Multifoci Approach to the Study of Justice, Social Exchange, and Citizenship Behavior: The Target Similarity Model†. **Journal of Management**, 33(6), 841-866, Doi: 10.1177/0149206307307635

Martha, B.; Jenifer, V.; KingNimo, A. (2017). Literacy as Social (media) Practice: Refugee Youth and Native Language Literacy at School. **International Journal of Intercultural Relations**, 60, 183-197.

Mingoia, J.; Amanda, D.; Hutchinson, D.; Gleaves, H. & Carlene, W. (2019). The Impact of a Social Media Literacy Intervention on Positive Attitudes to Tanning: A Pilot Study. **Computers in Human Behavior**, 90, 188-195.

Moats, L. (2010). **Speech to Print: Language Essentials For Teachers**.

Baltimore, MD: Paul H. Brookes Pub. ISBN 978-1-55766-387-0.

Murphy, F. (2010). Notions of Learning Society and Learning Partnership Vehicles: The Islands Project- case study. **Dublin Institute of Technology**, 23-60.

Palardy, N. P.; Boley, B. B. & Johnson Gaither, C. (2018). Residents and Urban Greenways: Modeling Support for the Atlanta BeltLine. **Landscape and Urban Planning**, 169, 250-259.

Polizzi, G. (2020). Digital Literacy and The National Curriculum for England: Learning From How The Experts Engage With and Evaluate Online Content. **Computers & Education**, 152, 103859.

Sopow, E. (2018). The Communication Climate Change at RCMP, **Strategic Communication Management**, 12, Issue, 1, 20-24.

Soule, S. R. (2017). The Crucible of democracy: Civic Education in Bosnia and Herzegovina (dissertation). **University of California, Santa Barbara**, 54-70,. Available at: www.proquest.com

Strauss, A. & Corbin, J. (2008). Principles and Methods of Qualitative Research, Basic Theory and Practices, Translation by Biouk Mohammadi. **Tehran, Institute of Humanities and Cultural Studies**.

UNESCO. (2020). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Place de Fontenot.

Vafaei Najar, A.; Tehrani, H.; Imamian, H.; Hakak, H. & Vahedian-Shahroodi, M. (2017). Impact of Establishing a Communication Network of Family Physicians on Level of Hba1c and FBS in Patients With Diabetes: A Randomized Clinical Trial. **Iran Red Crescent Med J**, 19 (11), 123-150 e14869, <https://doi.org/10.5812/ircmj.14869>